

Marcin S. Przybyła

Uwagi o chronologii ceramiki grupy tarnobrzeskiej

WSTĘP

Podstawowy, wciąż obowiązujący schemat chronologii materiałów grupy tarnobrzeskiej przedstawiony został w monograficznym opracowaniu kultury łużyckiej na Rzeszowszczyźnie, autorstwa Kazimierza Moskwy (1976, s. 87–104). Zaproponowany tu został podział na trzy, w przybliżeniu proporcjonalne pod względem długości trwania fazy, z których wczesna (I) odpowiadać miała III i pierwszej połowie IV OEB, środkowa (II) drugiej połowie IV i V OEB, wreszcie późna (III) okresowi halsztackiemu i początkom okresu lateńskiego. Podstawą przyporządkowania poszczególnym fazom typowych dla nich form przewodnich było na ogół datowanie na podstawie analogii, zwłaszcza z obszaru kultury łużyckiej, rzadziej natomiast analiza współwystępowania (zastosowana szczególnie w przypadku materiałów wczesnych). Mankamentem schematu K. Moskwy, wynikającym po części ze słabego podówczas stopnia poznania grupy tarnobrzeskiej w dorzeczu środkowego Sanu, było wydzielenie fazy środkowej wyłącznie w oparciu o materiały pochodzące ze stanowisk położonych w rejonie dolnego biegu tej rzeki (zwłaszcza z cmentarzyska w Zbydniowie). W efekcie faza II została ograniczona terytorialnie do zasięgu występowania naczyń wykonanych w tzw. stylistyce nadasańskiej (S. Czopek 2001, s. 125–130, 141–145), a więc do północnej, niższej części grupy tarnobrzeskiej¹.

Niezależnie od ustaleń K. Moskwy, studia nad chronologią prowadził Stanisław Lewandowski (1978, s. 132–144; 1979, s. 117–126). Badacz ten oparł swoje ustalenia na wyselekcjonowanych 64 zespołach z cmentarzyska w Paluchach. Na podstawie współwystępowania ze sobą poszczegól-

nych elementów inwentarza oraz niektórych cech obrządku pogrzebowego wydzielił on trzy główne fazy (A-C) oraz fazę przejściową (A/B), datowane odpowiednio na III i IV OEB (fazy A-B) oraz okres halsztacki (faza C), przy czym za szczególnie wyraźne uznał rozgraniczenie pomiędzy fazami B i C, widoczne też wyraźnie w planigrafii stanowiska (S. Lewandowski 1979, s. 126, tabl. IV).

Metodę opartą na analizie współwystępowania w wybranych, wyróżniających się bogactwem inwentarza zespołach przyjął też Jan Chochorowski (1989, s. 599–609). Wyselekcjonowana przez niego baza źródłowa (33 groby z cmentarzysk w Grodzisku Dolnym, st. 1, Manasterzu, st. 6 i Paluchach, st. 1) zawierała jednak głównie materiały z tradycyjnej fazy wczesnej, co pozwoliło na dokonanie szczegółowych podziałów w jej obrębie (J. Chochorowski 1989, tabl. V, ryc. 10), równocześnie jednak pozostawiło nie rozwiązany problem kontynuacji południowej strefy grupy tarnobrzeskiej w fazie II. Z nią bowiem autor omawianego opracowania łączy tylko pojedyncze formy naczyń, mające nawiązania w kulturach o ceramice zdobionej stempelkiem (tamże, s. 606–608). Niektóre z odnoszących się do fazy wczesnej ustaleń J. Chochorowskiego zostały zweryfikowane we wspólnym artykule Wojciecha Blajera, Sylwestra Czopka i Adama Kostka (1991, s. 267–286), gdzie zaprezentowano też rozkład grobów z poszczególnych horyzontów chronologicznych na wybranych cmentarzyskach (tamże, ryc. 8, 13, 14).

Równocześnie z badaniami J. Chochorowskiego nad początkami grupy tarnobrzeskiej, studia nad jej schyłkową fazą prowadził S. Czopek. Badacz ten zwrócił uwagę na możliwość wydzielenia w jej obrębie dwóch podfaz (III1 i III2), z których pierwsza charakteryzowałaby się występowaniem naczyń wazowatych oraz charakterystycznych drobnych ozdób brązowych (skręty typu Trzęsówka, zausznice gwoździowate, kolczyki typu Kłyżów), druga natomiast garnków jajowatych z dziurkami pod krawędzią (S. Czopek 1989, s. 249, 1996, s. 118). Na przełom tych faz S. Czopek (1996, s. 118) datuje pojawienie się żelaza w grupie tarnobrzeskiej.

¹ Należy tu wspomnieć o pojawiającej się w literaturze sugestii (K. Moskwa 1976, s. 147–148; S. Lewandowski 1979, s. 129; J. Michalski 1992, s. 77), że brak waz nadasańskich – podstawowego wyznacznika tradycyjnie rozumianej fazy środkowej – na cmentarzyskach południowej strefy grupy tarnobrzeskiej może być odzwierciedleniem przerwy w osadnictwie na tym terenie. W obliczu badań na wielofazowych stanowiskach, gdzie widoczny jest konsekwentny rozwój od początku fazy wczesnej po epokę żelaza, koncepcję tę należy uznać za chybioną.

Własny schemat periodyzacyjny posiada cmentarzysko w Bachórze Chodorówce (M. Gedl 1994, s. 52–57). Na podstawie stylistyki naczyń (a zwłaszcza ich ornamentyki) oraz innych cech, jak elementy obrządku pogrzebowego wyróż-

niono tutaj cztery grupy inwentarzy (A–D). Inwentarze typu A i B stanowią wyznaczniki fazy starszej, tożsamej z fazą I wg K. Moskwy, natomiast grupy C i D tworzą fazę młodszą odpowiadającą tradycyjnej fazie II.

UWAGI O PRZYJĘTEJ METODZIE POSTĘPOWANIA

Jak wynika z tytułu, niniejszy artykuł stanowi próbę uściślenia chronologii ceramiki grupy tarnobrzeskiej. Zaznaczyć trzeba jednak, że wszystkie zawarte w nim ustalenia odnosić należy przede wszystkim do południowej strefy tej jednostki kulturowej². Wprawdzie analiza oparta została również na materiałach z szeregu stanowisk położonych nad dolnym Sanem, jednak punktem wyjścia do tworzenia kolejnych typów były naczynia pochodzące z cmentarzysk zlokalizowanych w dorzeczu środkowego biegu tej rzeki. Całkowicie pominięto zatem problematykę tzw. stylistyki nadsańskiej, która decyduje o odrębności i specyfice materiałów środkowej fazy grupy tarnobrzeskiej w jej północnym, niżowym wariancie. Wyjaśnić trzeba też, że bazę źródłową stanowiły prawie wyłącznie materiały pochodzące z cmentarzysk, stąd wypracowany tu schemat dotyczy ceramiki grobowej. Niewykluczone, że pomimo wyraźnie widocznych zbieżności pomiędzy ceramiką osadową i znajdującą na cmentarzyskach, w wypadku tej pierwszej rytm przemian mógł być nieco inny, w większym stopniu uzależniony od kryteriów funkcjonalnych.

Na podstawie wcześniejszych doświadczeń* ustalono, że naczynia można podzielić na typy niecharakterystyczne, o mało zróżnicowanych formach, przeważnie niezdobione (garnki, misy półkuliste, stożkowate i część profilowanych), co do których – między innymi ze względu na ich dużą liczebność – zakładać trzeba długi okres występowania, oraz typy charakterystyczne (zwłaszcza naczynia wazowate oraz część mis), które dzięki zróżnicowanej morfologii i częstemu zdobieniu mogą służyć dokładnemu śledzeniu przemian w stylistyce ceramiki. Zasadniczy problem w klasyfikacji naczyń, zwłaszcza ręcznie lepionych, polega jednak na trudności w znalezieniu „złotego środka” pomiędzy generalizacją, dającą liczne, lecz mało spójne typy, a poszukiwaniem okazów identycznych pod względem morfologii i ornamentyki, które prowadzi na ogół do wydzielenia dużej ilości ty-

pów zawierających jeden bądź dwa egzemplarze. Przyjęte tutaj rozwiązanie, jakkolwiek zapewne dalekie od ideału, polegało na sklasyfikowaniu tylko części form charakterystycznych – tych, które dawały możliwość stworzenia typów w miarę spójnych wewnętrznie i na tyle licznych, by możliwe było wykorzystanie ich w analizie współwystępowania. Oznaczało to jednak ograniczenie bazy źródłowej do 419 naczyń pochodzących z 38 stanowisk³. W wyniku klasyfikacji, opartej wyłącznie na morfologii (brano pod uwagę ogólne proporcje i szczegóły ukształtowania łałomu, oraz górnej, mniej podatnej na zniekształcenia części naczynia)⁴ podzielono je na 28 typów. Następnie przeprowadzono analizę ich współwystępowania w zespołach, umieszczając na schemacie także przypadki występowania wraz z charakterystycznymi wyrobami metalowymi oraz z wyróżnionymi 16 odmianami naczyń niecharakterystycznych (tabl. I). W efekcie wydzielono trzy główne grupy zespołów, reprezentatywnych dla poszczególnych faz uzyskanej w ten sposób chronologii względnej, których wyznaczniki stanowią naczynia zaliczone do głównych 28 typów. Uzupełnić można je o inne charakterystyczne formy, nie posiadające analogii, lub zgrupowane w mało liczne typy, które w pojedynczych przypadkach współwystępowały z naczyniami ujętymi w schemacie.

³ Zdecydowana większość naczyń pochodziła tylko z kilku stanowisk. W przypadku typów wczesnych były to: Bachórz Chodorówka, st. 1, Grodzisko Dolne, st. 1, Lipnik, st. 5, Manasterz, st. 6, a w mniejszym stopniu także Chodaczów, st. 2, Furmany, st. 1 i Paluchy, st. 1. Materiały późne, prócz wymienionych wyżej stanowisk pochodziły również z Trójczyc, st. 1, Trzęsówki, st. 1, Wietlina III, st. 1 i Wylewy, st. 4. Pełna lista uwzględnionych w analizie naczyń została podana na końcu artykułu.

⁴ Przyjęcie morfologii jako głównego kryterium podziału ceramiki i traktowanie ornamentyki jako cechy drugorzędnej postulowała już T. Węgrzynowicz, zwracając przy tym uwagę na bezużyteczność ustaleń chronologicznych opartych na technologii wykonania (1973, s. 13). W tym kontekście przytoczyć można interesujący artykuł A. Kowalskiej (1950), dotyczący ceramiki ludowej w Kolumbii. Autorka stwierdza w nim, że ręcznie lepiące naczynia, są pod względem formy podobne do siebie na terenie całego kraju, pomimo, iż nie transportuje się ich na większe odległości. Według obserwacji A. Kowalskiej, naczynia sprzedawane na targu w miasteczku Fusagasuga, wykonywane przez trzy garncarki, różniły się nieco stopniem wygładzenia, barwą i składem masy ceramicznej, jednak były identyczne pod względem formy (tamże, s. 87). Niewątpliwie pewną przewagą klasyfikacji opartej na ornamentyce jest jej jednoznaczność – ornament danego rodzaju występuje lub nie występuje na naczyniu. Jest to szczególnie istotne w wypadku studiów opartych na materiale publikowanym a nie oryginalnym (jak w przypadku niniejszego artykułu), gdy klasyfikacja oparta na morfologii zależna jest w znacznym stopniu od jakości dostępnego rysunku. Z drugiej strony zwraca się obecnie uwagę na symboliczną rolę ornamentu na naczyniach, na przykład jako czynnika ułatwiającego identyfikację grupową (H. van den Boom 2000, s. 193–194), co sugerowało by raczej decydującą rolę terytorialnego a nie chronologicznego zróżnicowania motywów zdobniczych.

* Chodzi tu o próbę klasyfikacji ceramiki grupy tarnobrzeskiej, przeprowadzoną w ramach mojej pracy magisterskiej (M. Przybyła 2002, s. 11–46, 56–60). Wykonano ją w oparciu o serię naczyń pochodzących z 8 cmentarzysk (około 800 grobów). Uzyskany schemat posłużył następnie do przeprowadzenia analizy materiału ceramicznego z cmentarzyska w Lipniku, st. 5. Omawiana próba klasyfikacji obejmowała zarówno formy charakterystyczne (o zróżnicowanej morfologii, ornamentowane) jak i typy długotrwałe (zwłaszcza różne odmiany garneków esowatych i jajowatych). Analiza współwystępowania wyróżnionych typów w zespołach zwartych dała wyniki zasadniczo zbieżne z prezentowanymi w niniejszym artykule. Wykazała też, że wykonanie schematu chronologii ceramiki możliwe jest jedynie w oparciu o wyselekcjonowane, charakterystyczne formy, natomiast szereg innych typów (na ogół reprezentowanych przez dużą liczbę okazów) należy uznać za właściwych dla dłuższego okresu czasu.

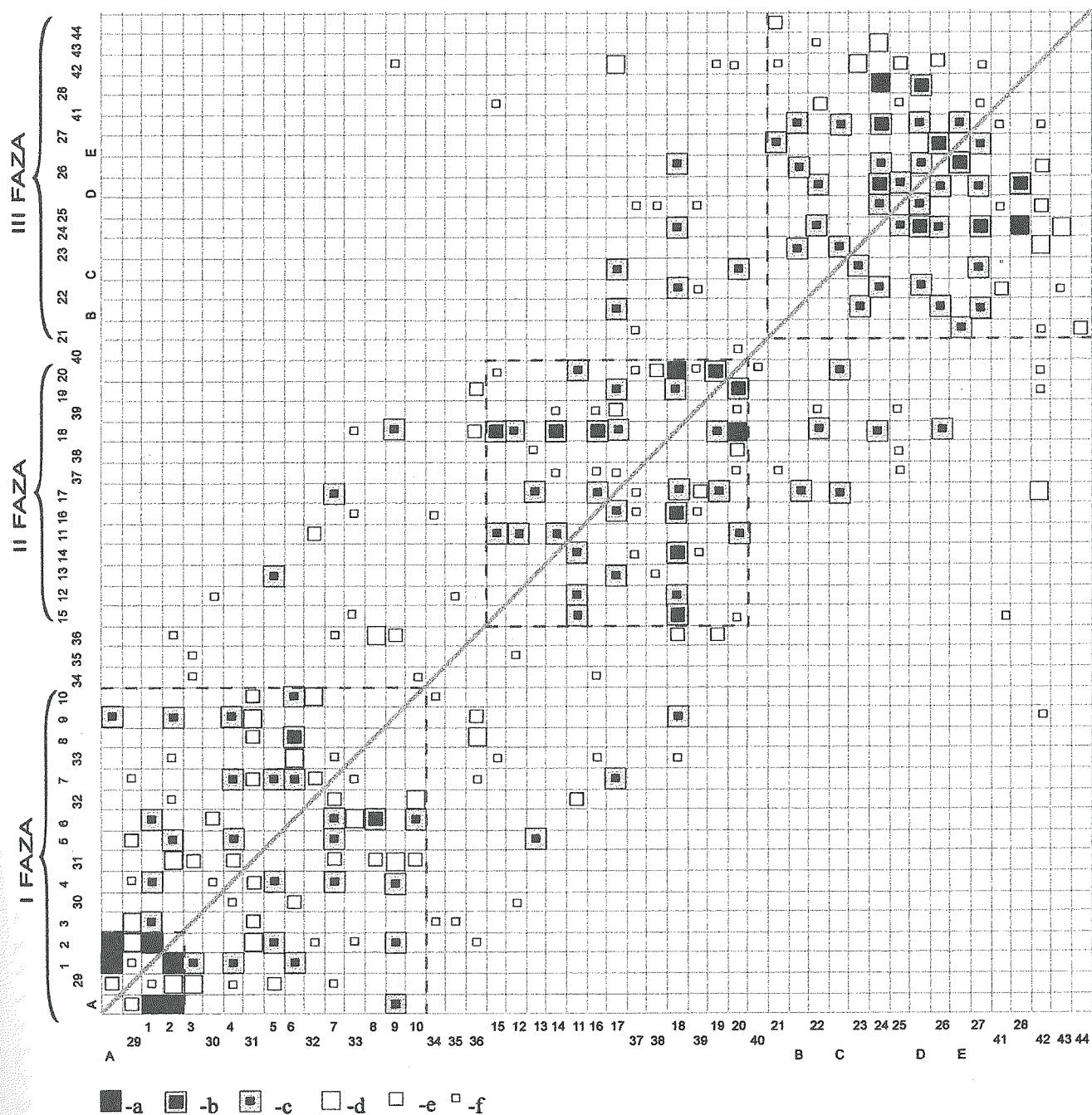
² Niektóre aspekty związane z problematyką regionalnego zróżnicowania grupy tarnobrzeskiej zostały omówione w ostatniej części artykułu.

tarze typu
nej z fazą
ę młodszą

e. Przyjęte
ideału, po-
kterystycz-
nia typów
by możli-
ępowania.
do 419 na-
asyfikacji,
ę ogólne
raz górnej,
podzielo-
analizę ich
a schema-
rystyczny-
5 odmiana-
efekcie wy-
wnych dla
chronologii
ia zaliczo-
o inne cha-
ub zgrupo-
zypadkach
nacie.

z kilku sta-
órz Chodo-
asterz, st. 6,
y, st. 1 i Pa-
ej stanowisk
Wietlina III,
lizie naczyń

podziału cera-
nej postulo-
na beżuży-
ologii wykona-
interesujący
owej w Ko-
nacznia, są
alego kraju,
ości. Według
argu w mia-
różniły się
ceramicznej,
s. 87). Nie-
mentyce jest
puje lub nie
ypadku stu-
nalnym (jak
arta na mor-
stępnego ry-
symboliczną
nika ułatwia-
s. 193-194),
o nie chro-



Tabl. I. Schemat współwystępowania w zespołach grobowych wybranych form ceramiki grupy tarnobrzezkiej. 1-28 – typy charakterystyczne (tabl. 2-7), 29-44 – typy niecharakterystyczne (tabl. 8), A – zdobione bransolety ze sztaby, B – skręty typu Trzęsówka, C – zausznice gwoździowate, D – kolczyki typu Kłyżów, E – przedmioty żelazne, a – trzy lub więcej współwystępowania pomiędzy formami charakterystycznymi, b – dwa współwystępowania form charakterystycznych, c – pojedyncze współwystępowanie form charakterystycznych, d – trzy lub więcej współwystępowania z formami niecharakterystycznymi, e – dwa współwystępowania z formami niecharakterystycznymi, f – pojedyncze współwystępowanie z formą niecharakterystyczną.

Taf. I. Schema der Koexistenz in den Gräbern der Tarnobrzeg Gruppe – Keramikformen 1-28 – charakteristische Typen (Taf. 2-7), 29-44 – nicht charakteristische Typen (Taf. 8), A – aus einem Barren angefertigte Armringe, B – Drahtspiralen vom Typ Trzęsówka, C – Nagelohrringe, D – Ohrringe vom Typ Kłyżów, E – Eisengegenstände, a – drei oder mehr Koexistenzen zwischen den charakteristischen Formen, b – zwei Koexistenzen der charakteristischen Formen, c – vereinzelte Koexistenz der charakteristischen Formen, d – drei oder mehrere Koexistenzen mit den nicht charakteristischen Formen, e – zwei Koexistenzen mit den nicht charakteristischen Formen, f – vereinzelte Koexistenz mit der nicht charakteristischen Form.

Табл. I. Схема сосуществования в погребальных комплексах отдельных форм керамики tarnobrzezской группы. 1-28 – характерные типы (tabl. 2-7), 29-44 – не характерные типы (tabl. 8), A – орнаментированные пластинчатые браслеты, B – свитки типа Тженсовка, C – гвоздевидные серьги, D – серьги типа Клыжов, E – железные предметы, a – сосуществование трех и более характерных форм, b – сосуществование двух характерных форм, c – единичное сосуществование характерных форм, d – сосуществование трех и более не характерных форм, e – сосуществование двух нехарактерных форм, f – единичное сосуществование нехарактерных форм.

I FAZA ROZWOJU CERAMIKI

W obrębie pierwszej grupy inwentarzy zwraca uwagę szczególnie częste współwystępowanie garnków tulipanowatych (typ 1) z kubkami o niewyodrębnionej, silnie wygiętej szyjce (typ 2). W zespołach z tymi naczyniami znajdowano ponadto płytkie misy stożkowate, często z pogrubionym do wewnątrz, płasko ściętym brzegiem (typ 29) oraz kubki z niewyodrębnioną, słabo wygiętą szyjką (typ 3). Szereg spośród grobów tej grupy zawierało ozdoby obręczowe wykonane z masywnej, zdobionej sztaby. Omawiane materiały uznać można za reprezentatywne dla najstarszego okresu rozwoju grupy tarnobrzeskiej. Przemawia za tym zarówno datowanie charakterystycznych wyrobów metalowych, jak i wyraźne nawiązania części naczyń (typy 1 i 29) do ceramiki kultury trzcinieckiej. Te ostatnie widoczne są zarówno w technologii wykonania (stosowanie domieszki tłucznia kamiennego, bardzo staranne wygładzenie powierzchni zewnętrznej), jak i w formie naczyń⁵. Podobieństwo to jest tak duże, że można w tym okresie mówić o bezpośrednim kontynuowaniu trzcinieckiej tradycji w wytwórczości ceramiki. Ze względu na wewnętrzną spójność tej grupy oraz specyficzny charakter tworzących ją zespołów (wyróżniających się bogactwem wyposażenia w wyroby metalowe, a często też odmiennym od typowego obrządkiem pogrzebowym) uznać trzeba ją za odrębny odcinek w chronologii względnej (faza IA).

Kolejny etap – fazę IB – charakteryzuje przede wszystkim pojawienie się niskich naczyń dwustożkowatych o ostrym załomie brzuśca i stożkowej szyjce (typ 6) oraz bogato zdobionych waz o rozchylonym wylewie (typ 5) powszechnie uważanych za przejaw oddziaływań kultury Gava (np. M. Bazieli 1982; S. Czopek 1996, s. 37; M. Gedl 1998, s. 70–71). Występują one w zespołach z kubkami, a zwłaszcza z ich odmianami o wyodrębnionej szyjce prostej (typ 7) lub rozchylonej (typ 4), oraz z szeregiem wariantów mis profilowanych (typy 8–10, 30, 33, 35). Wśród nich związane wyłącznie z wyznacznikami fazy I są okazy z wygiętym wylewem (jak typ 10). W przypadku pozostałych typów mis profilowanych należy brać pod uwagę również możliwość przeżywania się w głąb fazy II. Wydaje się, że możliwość kontynuacji w młodszym okresie należy przyjąć także w wypadku garnków esowatych, zwłaszcza odmian bardziej przysadzistych (typy 32, 34). Do fazy I, prawdopodobnie także do jej starszego odcinka, ograniczyć można natomiast wysmukłe garnki o łagodnym profilu (typ 31). Do materiałów związanych z fazą I należy zaliczyć ponadto szereg innych form, współwystępujących zarówno z jej wyznacznikami jak

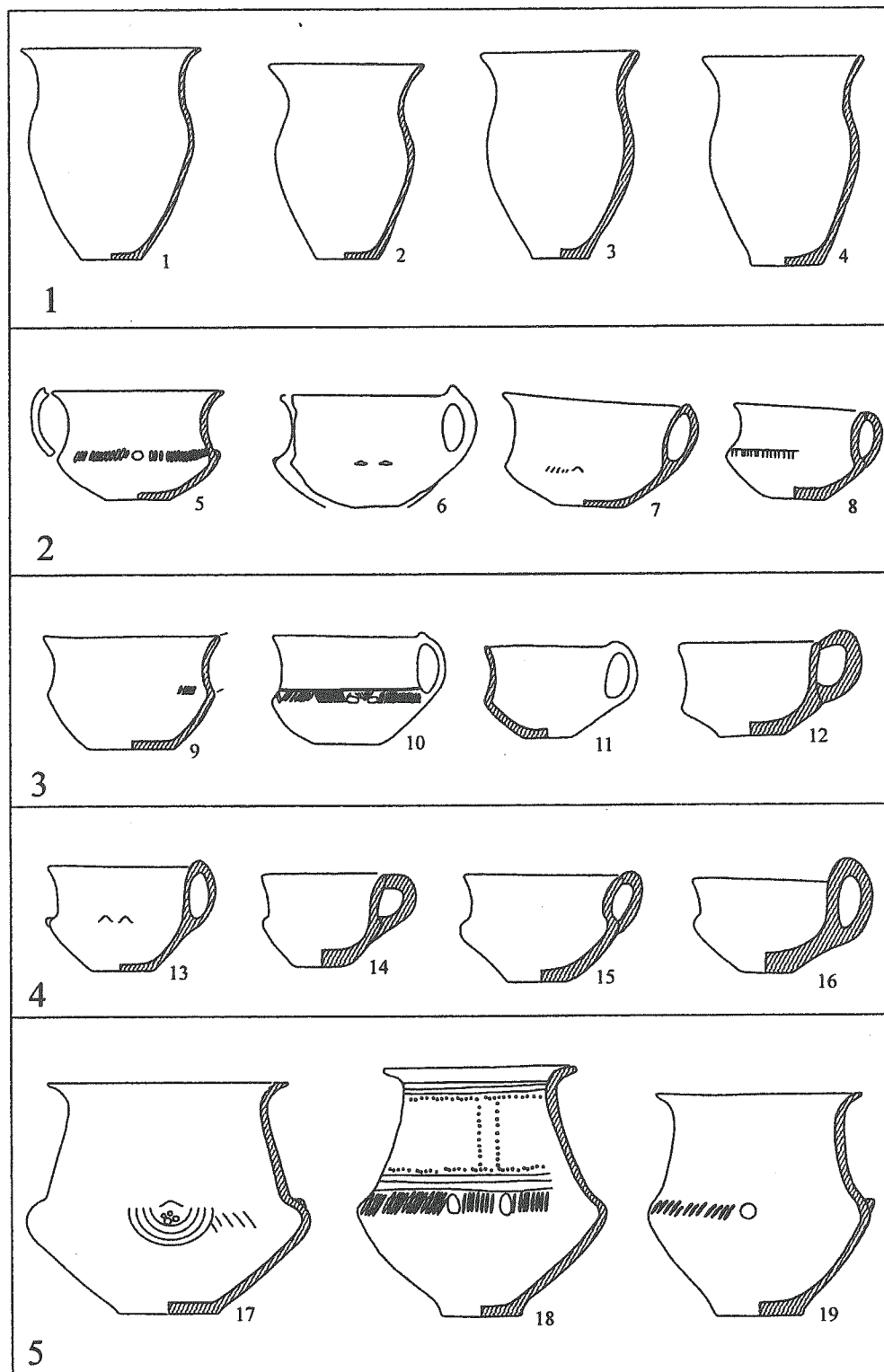
i z właściwymi jej typami niecharakterystycznymi. W przypadku naczyń wazowatych będą to: formy zbliżone pod względem sposobu ukształtowania załomu i szyjki – a często również ornamentu – do typu 6, lecz o wyżej umieszczonym załomie brzuśca (tabl. IX, 1), różne odmiany przysadzistych naczyń dwustożkowatych o nisko umieszczonym załomie i wygiętych ściankach części górnej (tabl. IX, 2; S. Czopek 1996, tabl. XXXIII, 1; XXXIV, 4), typ naczyń o ostrym załomie brzuśca i cylindrycznej szyjce (tabl. IX, 3), wreszcie rzadko spotykane naczynia z rozchyloną częścią górną (tabl. IX, 4). Wśród mis wymienić trzeba formy z wysoką, rozchyloną partią wylewową (tabl. IX, 5), dominują jednak różne odmiany mis profilowanych. Wydaje się, że w zespołach z fazy I brak jeszcze mis o części wylewowej wyraźnie wyodrębnionej od brzuśca, typowych dla następnego okresu. Obok wspomnianych już kubków z niewyodrębnioną lub wyodrębnioną szyjką, w omawianej fazie pojawiają się czepaki profilowane (np. K. Ormian, M. Brylska, K. J. Guściora 2001, tabl. I, 5, 8; W. Blajer 2001b, ryc. V, e) i stożkowate (np. M. Gedl 1994, tabl. XXXVII, 4; LV, 9; K. Ormian, M. Brylska, K. J. Guściora 2001, tabl. I, 6), obie formy nie stanowią jednak dobrego wyznacznika chronologicznego, gdyż znane są również z młodszych zespołów. Inne długotrwale występujące typy, które pojawiają się już w fazie I, to misy półkuliste (np. W. Blajer 2000, ryc. 4c) i niskie naczynia dwustożkowate o ściankach prostych i załomie umieszczonym około połowy wysokości naczynia (np. S. Czopek 1996, tabl. XXIX, 10).

Szereg naczyń wiązanych z omawianym okresem posiada ornament. Najczęściej zdobione grupy naczyń to wazy i kubki, rzadziej spotyka się zdobienie w przypadku mis profilowanych, natomiast misy stożkowate i garnki są niezdobione. Zwraca uwagę szczególnie bogaty ornament naczyń wazowatych, z najbardziej charakterystycznym motywem kombinacji pasm dołków (tabl. X, 11–13, 15), znanym jednak jak dotąd wyłącznie z cmentarzyska w Bachórze Chodorówce. Inne typowe dla tego okresu motywy to pary stożkowatych guzków (tabl. X, 4, 14), lub grupy ukośnych w jedną stronę, dość szerokich żłobków, rozdzielone guzkami. W wypadku kubków zaobserwowano prawidłowość polegającą na częstszym występowaniu grup żłobków pionowych lub ukośnych w jedną stronę na kubkach typów 1 i 2 oraz grup żłobków na przemian ukośnych w wypadku kubków typu 4 i 7. Wydaje się natomiast, że wymieniany czasem jako cecha chronologiczna ornament w postaci zgrubień lub guzków w miejscu łączenia uszka z wylewem (J. Chochorowski 1989, s. 599) może występować przez całą fazę wczesną⁶.

W obrębie I fazy rozwoju ceramiki wyróżnić można dwa główne nurty stylistyczne. Pierwszy z nich, który określić można jako stylistyka post-trzciniecka charakteryzuje się

⁵ Szczególnie wyraźne jest to w przypadku płytkich mis stożkowatych z pogrubionym do wewnątrz brzegiem. Na ich związek z kulturą trzciniecką wskazywał już W. Blajer (1985, s. 65), a jego obserwacje potwierdzać może odkrycie szeregu ułamków tego typu naczyń na stanowisku 5 w Lipniku, gdzie pozostają najprawdopodobniej w związku z materiałami z osady późnotrzcinieckiej. Pochodzące z tego samego stanowiska, jednak związane już z grobami misy charakteryzują się posiadaniem 4 wałeczkowatych nóżek. Wśród bliskich analogii do tych naczyń brak okazów związanych z kulturą łużycką, można natomiast wskazać dobre odpowiedniki związane z II OEB (W. Blajer 2000, s. 47).

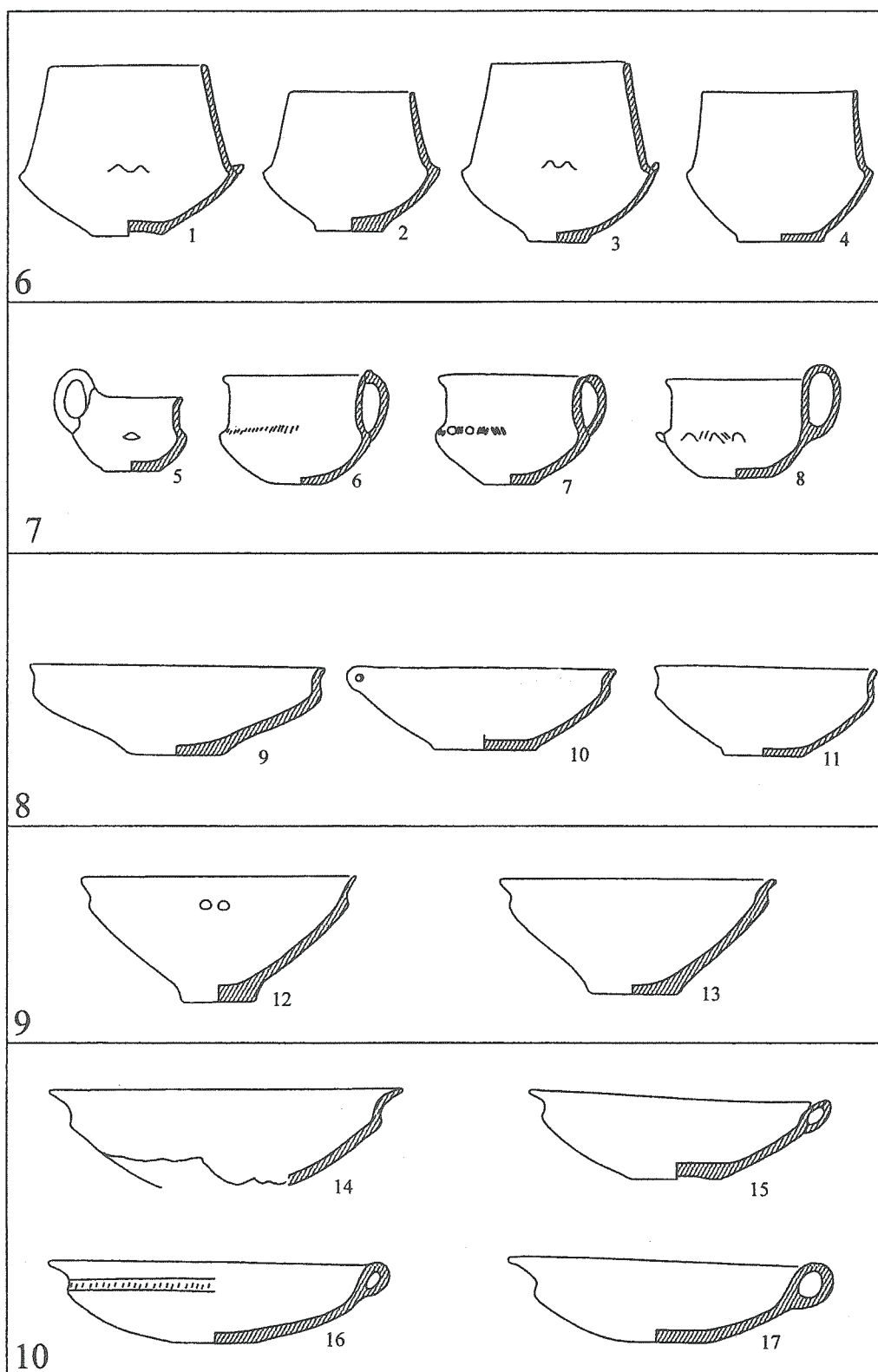
⁶ Jako przykłady tak zdobionych kubków można podać okaz typu 2 z Lipnika, st. 5 (W. Blajer 2000, ryc. 5a), który z całą pewnością należy wiązać z fazą IA oraz kubek typu 7 z cmentarzyska w Zbydniowie, st. 1 (K. Moskwa 1979, tabl. XVII, 5), prawdopodobnie pochodzący z końca fazy I lub nawet z fazy II (na stanowisku tym brak materiałów jednoznacznie związanych z fazą I).



Tabl. II. Wybrane naczynia zaliczone do typów 1–5, pochodzące ze stanowisk: Bachórz Chodorówka, st. 1 (3–4, 13, 18); Chodaczów, st. 2 (12, 14); Furmany, st. 1 (7); Grodzisko Dolne, st. 1 (2, 8, 15, 19); Manasterz, st. 6 (10–11); Lipnik, st. 5 (1, 5–6, 9, 17); Paluchy, st. 1 (16); Według S. Czoepka, M. Gedla, P. Godlewskiego, A. Kostka, K. Ormiana i oryginałów. Wszystkie rysunki bez skali.

Taf. II. Gefäßauswahl Typ 1–5, von den Fundstellen in: Bachórz Chodorówka, Fundst. 1 (3–4, 13, 18); Chodaczów, Fundst. 2 (12, 14); Furmany, Fundst. 1 (7); Grodzisko Dolne, Fundst. 1 (2, 8, 15, 19); Manasterz, Fundst. 6 (10–11); Lipnik, Fundst. 5 (1, 5–6, 9, 17); Paluchy, Fundst. 1 (16); nach S. Czopek, M. Gedl, P. Godlewski, A. Kostek, K. Ormian und den Originalquellen. Alle Zeichnungen sind ohne Skala.

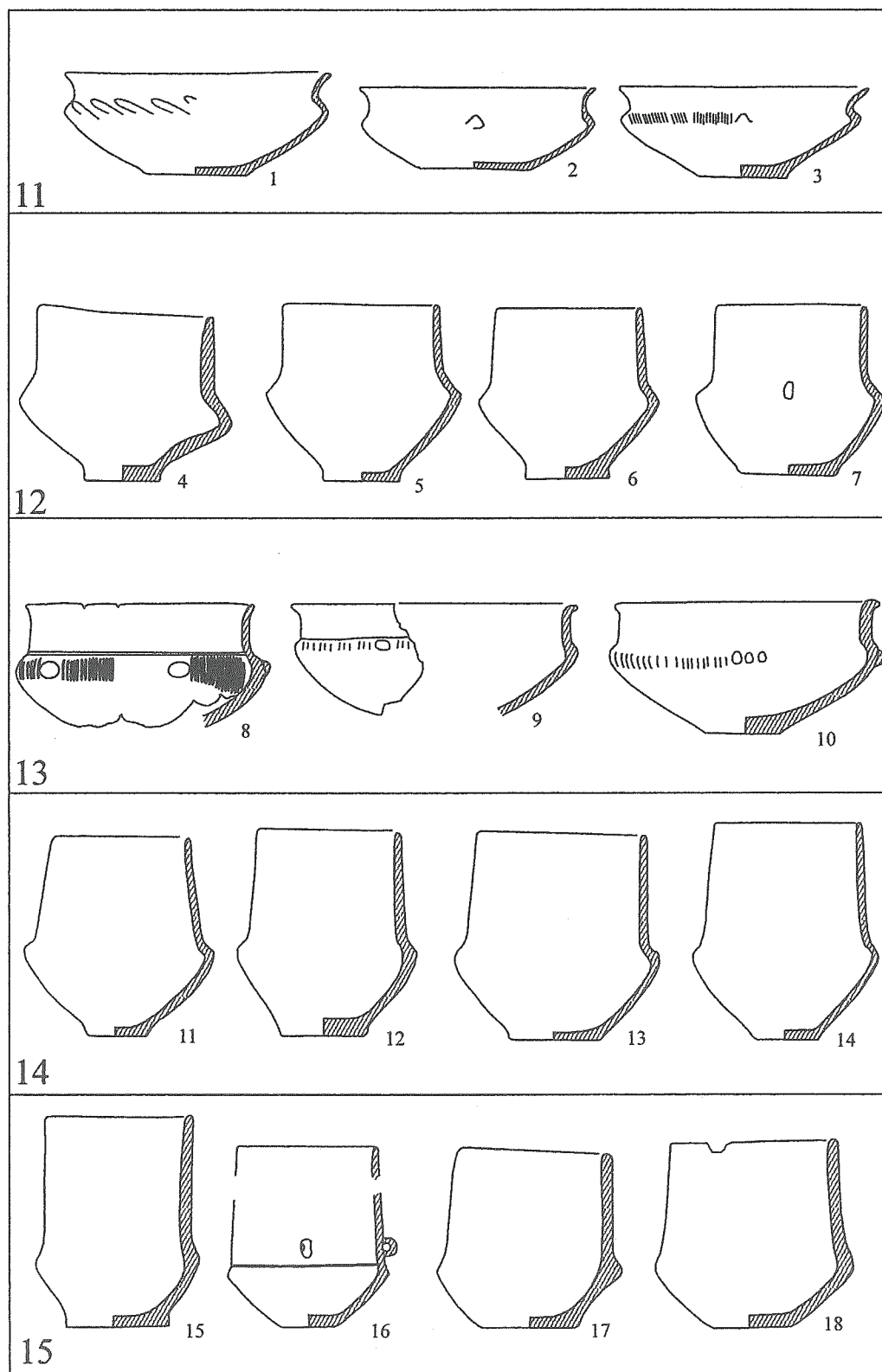
Табл. II. Отдельные сосуды, причисленные к типам 1–5, происходящие с памятников: Бахуж Ходоровка, пам. 1 (3–4, 13, 18); Ходачов, пам. 2 (12, 14); Фурманы, пам. 1 (7); Гродзиско Дольное, пам. 1 (2, 8, 15, 19); Манастеж, пам. 6 (10–11); Липник, пам. 5 (1, 5–6, 9, 17); Палюхи, пам. 1 (16); Согл. С. Чопка, М. Гедля, П. Годлевского, А. Костка, К. Ормьяна и оригиналов. Все рисунки без масштаба.



Tabl. III. Wybrane naczynia zaliczone do typów 6–10, pochodzące ze stanowisk: Bachórz Chodorówka, st. 1 (1–3, 8, 11, 16–17); Grodzisko Dolne, st. 1 (6–7, 13); Manasterz, st. 6 (12); Lipnik, st. 5 (4–5, 9–10, 14–15). Według S. Czopka, M. Gedla, P. Godlewskiego i oryginałów. Wszystkie rysunki bez skali.

Taf. III. Gefäßauswahl Typ 6–10, von den Fundstellen in: Bachórz Chodorówka, Fundst. 1 (1–3, 8, 11, 16–17); Grodzisko Dolne, Fundst. 1 (6–7, 13); Manasterz, Fundst. 6 (12); Lipnik, Fundst. 5 (4–5, 9–10, 14–15). Nach S. Czopek, M. Gedl, P. Godlewski und den Originalquellen. Alle Zeichnungen sind ohne Skala.

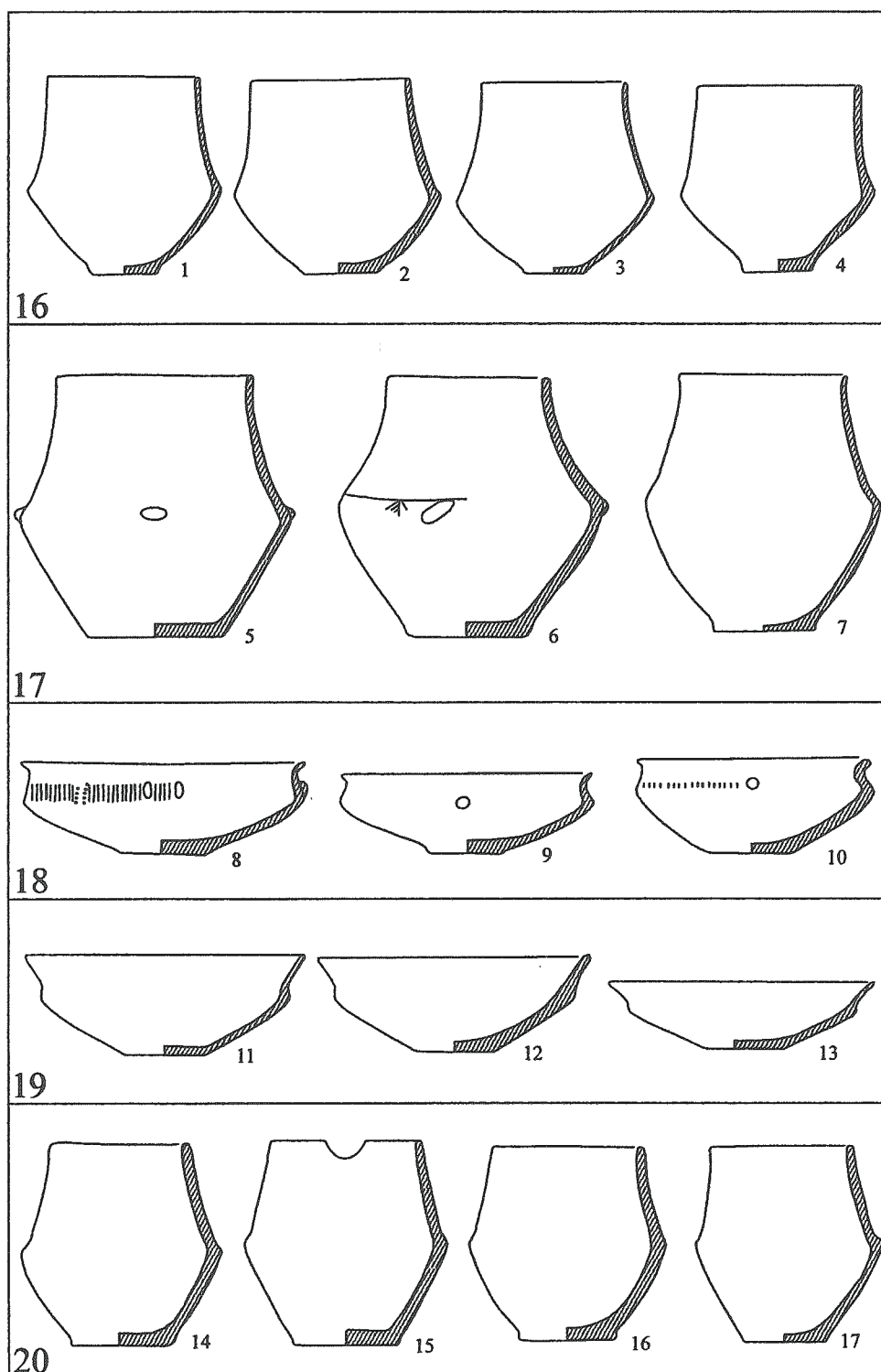
Табл. III. Отдельные сосуды, причисленные к типам 6–10, происходящие с памятников: Бахурж Ходоровка, пам. 1 (1–3, 8, 11, 16–17); Гродзиско Дольное, пам. 1 (6–7, 13); Манастеж, пам. 6 (12); Липник, пам. 5 (4–5, 9–10, 14–15). Сogl. С. Чопка, М. Гедля, П. Годлевского и оригиналов. Все рисунки без масштаба.



Tabl. IV. Wybrane naczynia zaliczone do typów 11–15, pochodzące ze stanowisk: Bachórz Chodorówka, st. 1 (1–4, 6–7, 9, 11–13, 15, 18); Grodzisko Dolne, st. 1 (10, 17); Lipnik, st. 5 (8, 16); Paluchy, st. 1 (5); Wietlin III, st. 1 (14). Według S. Czopka, M. Gedla, A. Kostka i oryginałów. Wszystkie rysunki bez skali.

Taf. IV. Gefäßauswahl Typ 11–15, von den Fundstellen in: Bachórz Chodorówka, Fundst. 1 (1–4, 6–7, 9, 11–13, 15, 18); Grodzisko Dolne, Fundst. 1 (10, 17); Lipnik, Fundst. 5 (8, 16); Paluchy, Fundst. 1 (5); Wietlin III, Fundst. 1 (14). Nach S. Czopek, M. Gedl, A. Kostka und den Originalquellen. Alle Zeichnungen sind ohne Skala.

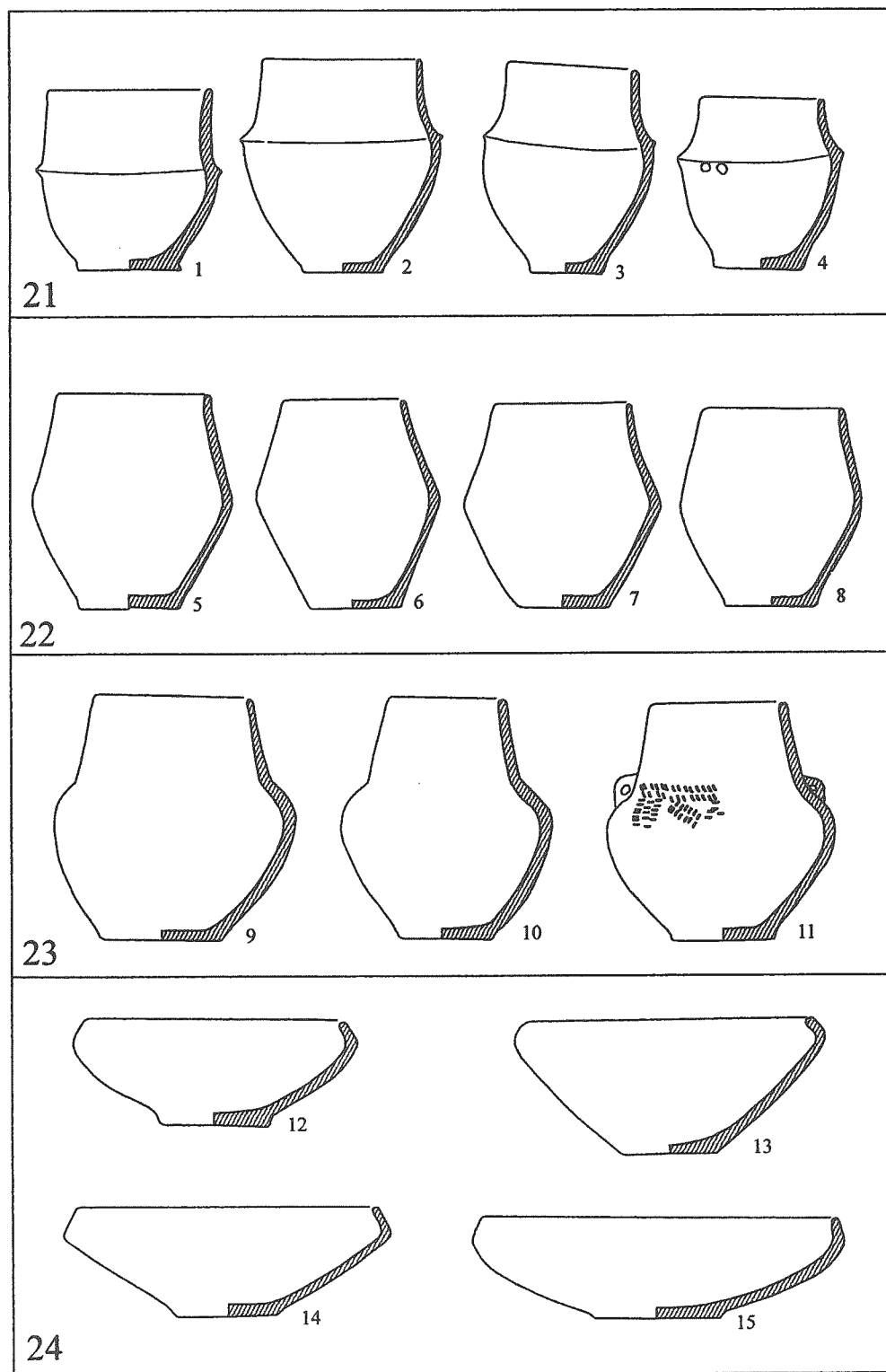
Табл. IV. Отдельные сосуды, причисленные к типам 11–15, происходящие с памятников: Бахуж Ходоровка, пам. 1 (1–4, 6–7, 9, 11–13, 15, 18); Гродзиско Дольное, пам. 1 (10, 17); Липник, пам. 5 (8, 16); Палюхи, пам. 1 (5); Ветлин III, пам. 1 (14). Согл. С. Чопка, М. Гедля, А. Костка и оригиналов. Все рисунки без масштаба.



Tabl. V. Wybrane naczynia zaliczone do typów 16–20, pochodzące ze stanowisk: Bachórz Chodorówka, st. 1 (4, 8–10, 14); Grodzisko Dolne, st. 1 (3, 12); Lipnik, st. 5 (5, 11, 15); Pysznica, st. 1 (13); Trójczyce, st. 1 (16); Trzęsówka, st. 1 (6); Wierzawice, st. 4 (1); Wylewa, st. 4 (2, 7, 17). Według S. Czopka, M. Gedla, K. Moskwy, W. Poradyły, H. Różańskiej oraz oryginałów. Wszystkie rysunki bez skali.

Taf. V. Gefäßauswahl Typ 16–20, von den Fundstellen in: Bachórz Chodorówka, Fundst. 1 (4, 8–10, 14); Grodzisko Dolne, Fundst. 1 (3, 12); Lipnik, Fundst. 5 (5, 11, 15); Pysznica, Fundst. 1 (13); Trójczyce, Fundst. 1 (16); Trzęsówka, Fundst. 1 (6); Wierzawice, Fundst. 4 (1); Wylewa, Fundst. 4 (2, 7, 17). Nach S. Czopek, M. Gedl, K. Moskwa, W. Poradyło, H. Różańska und den Originalquellen. Alle Zeichnungen sind ohne Skala.

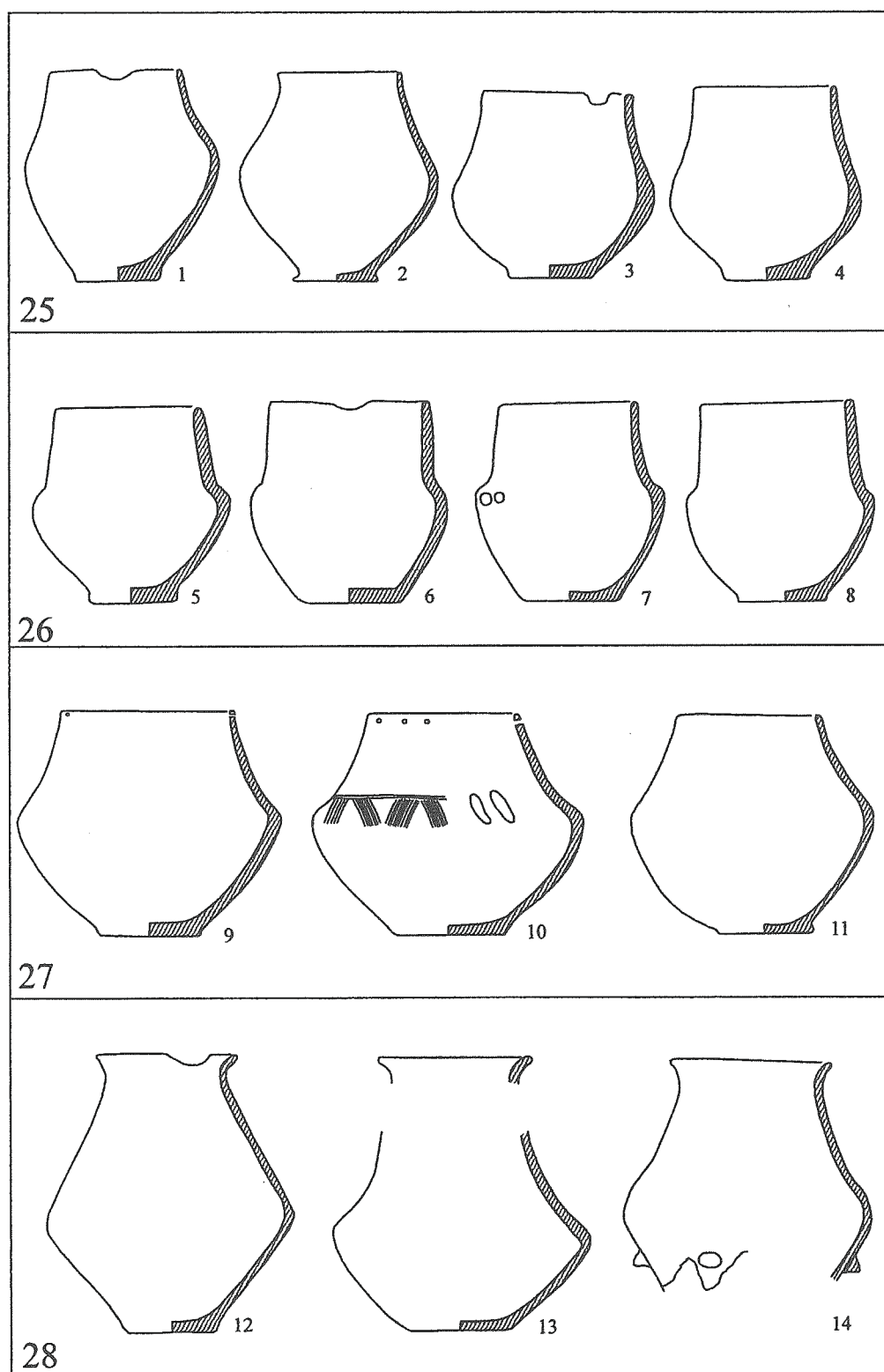
Табл. V. Отдельные сосуды, причисленные к типам 16–20, происходящие с памятников: Бахуж Ходоровка, пам. 1 (4, 8–10, 14); Гродзиско Дольное, пам. 1 (3, 12); Липник, пам. 5 (5, 11, 15); Пышница, пам. 1 (13); Труйчицы, пам. 1 (16); Тженсовка, пам. 1 (6); Вежавицы, пам. 4 (1); Вылева, пам. 4 (2, 7, 17). Согл. С. Чопка, М. Гедля, К. Москвы, В. Порадыла, Е. Ружанской и оригиналов. Все рисунки без масштаба.



Tabl. VI. Wybrane naczynia zaliczone do typów 21–24, pochodzące ze stanowisk: Grodzisko Dolne, st. 1 (8); Krzemienica, st. 1 (6); Obojna–Zaosie, st. 1 (14); Przeworsk, st. 8 (13); Trójczyce, st. 1 (5, 15); Trzęsówka, st. 1 (3–4, 9–12); Wylewa, st. 4 (1–2). Według S. Czopka, K. Moskwy, W. Poradyły, H. Różańskiej i E. Szarek-Waszkowskiej. Wszystkie rysunki bez skali.

Taf. VI. Gefäßauswahl Typ 21–24, von den Fundstellen in: Grodzisko Dolne, Fundst. 1 (8); Krzemienica, Fundst. 1 (6); Obojna–Zaosie, Fundst. 1 (14); Przeworsk, Fundst. 8 (13); Trójczyce, Fundst. 1 (5, 15); Trzęsówka, Fundst. 1 (3–4, 9–12); Wylewa, Fundst. 4 (1–2). Nach S. Czopek, M. Gedl, K. Moskwa, W. Poradyło, H. Różańska und E. Szarek-Waszkowska. Alle Zeichnungen sind ohne Skala.

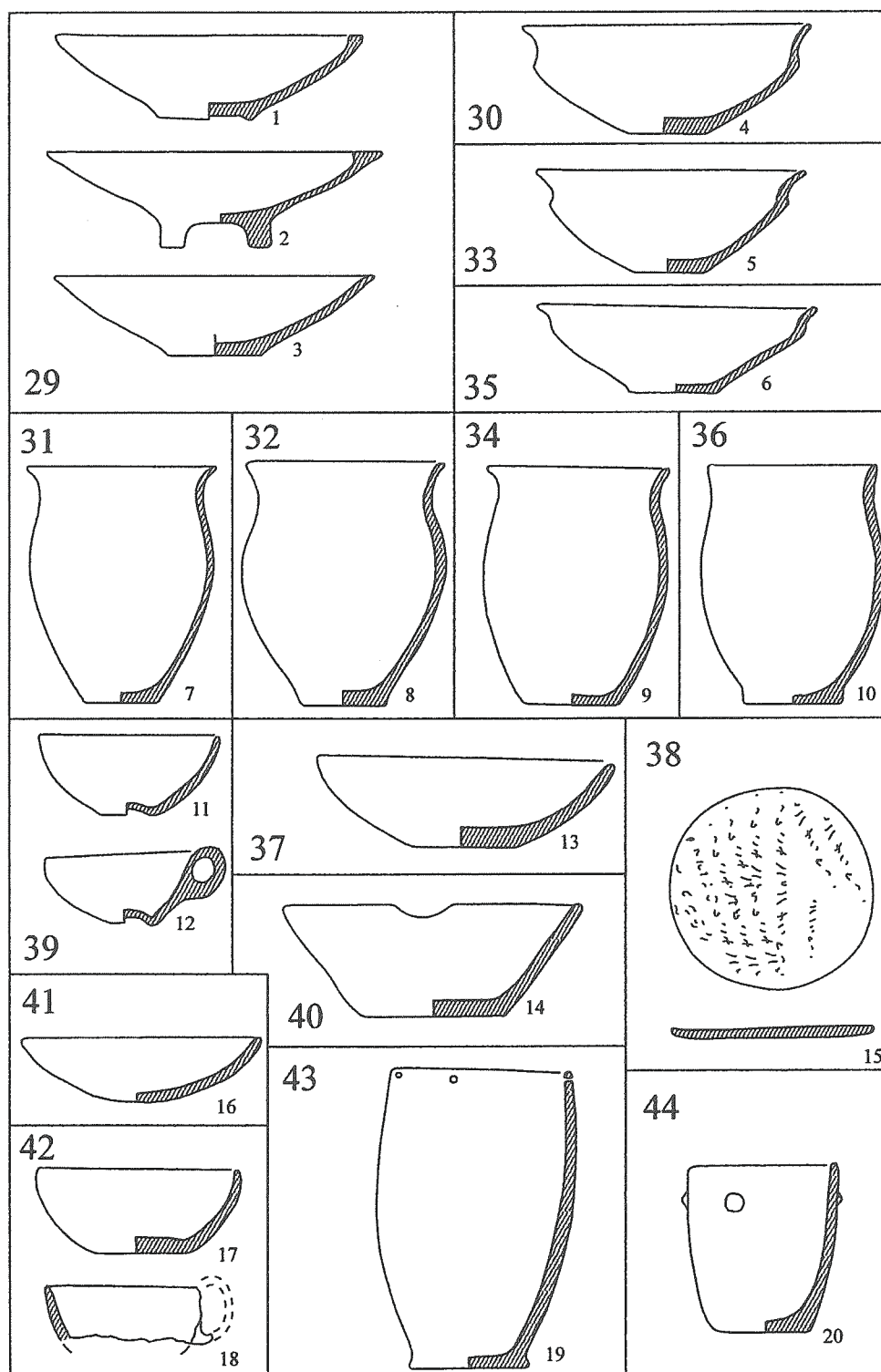
Табл. VI. Отдельные сосуды, причисленные к типам 21–24, происходящие с памятников: Гродзиско Дольное, пам. 1 (8); Кжеменица, пам. 1 (6); Обойна-Заосе, пам. 1 (14); Пшеворск, пам. 8 (13); Труйчицы, пам. 1 (5, 15); Тженсовка, пам. 1 (3–4, 9–12); Выева, пам. 4 (1–2). Согл. С. Чопка, К. Москвы, В. Порадыла, Е. Ружаньской и Э. Шарэк-Вашковской. Все рисунки без масштаба.



Tabl. VII. Wybrane naczynia zaliczone do typów 25–28, pochodzące ze stanowisk: Bachórz Chodorówka, st. 1 (3, 5, 13); Kłyżów, st. 1 (1, 12); Krzemienica, st. 1 (4); Lipnik, st. 5 (6); Obojna–Zaosie, st. 1 (11); Przeworsk, st. 8 (14); Trzęsówka, st. 1 (7–8, 10); Wylewa, st. 4 (2, 9). Według S. Czopka, M. Gedla, H. Różańskiej, E. Szarek-Waszkowskiej i oryginału. Wszystkie rysunki bez skali.

Taf. VII. Gefäßauswahl Typ 25–28, von den Fundstellen in: Bachórz Chodorówka, Fundst. 1 (3, 5, 13); Kłyżów, Fundst. 1 (1, 12); Krzemienica, Fundst. 1 (4); Lipnik, Fundst. 5 (6); Obojna–Zaosie, Fundst. 1 (11); Przeworsk, Fundst. 8 (14); Trzęsówka, Fundst. 1 (7–8, 10); Wylewa, Fundst. 4 (2, 9). Nach S. Czopek, M. Gedl, H. Różańska und E. Szarek-Waszkowska. Alle Zeichnungen sind ohne Skala.

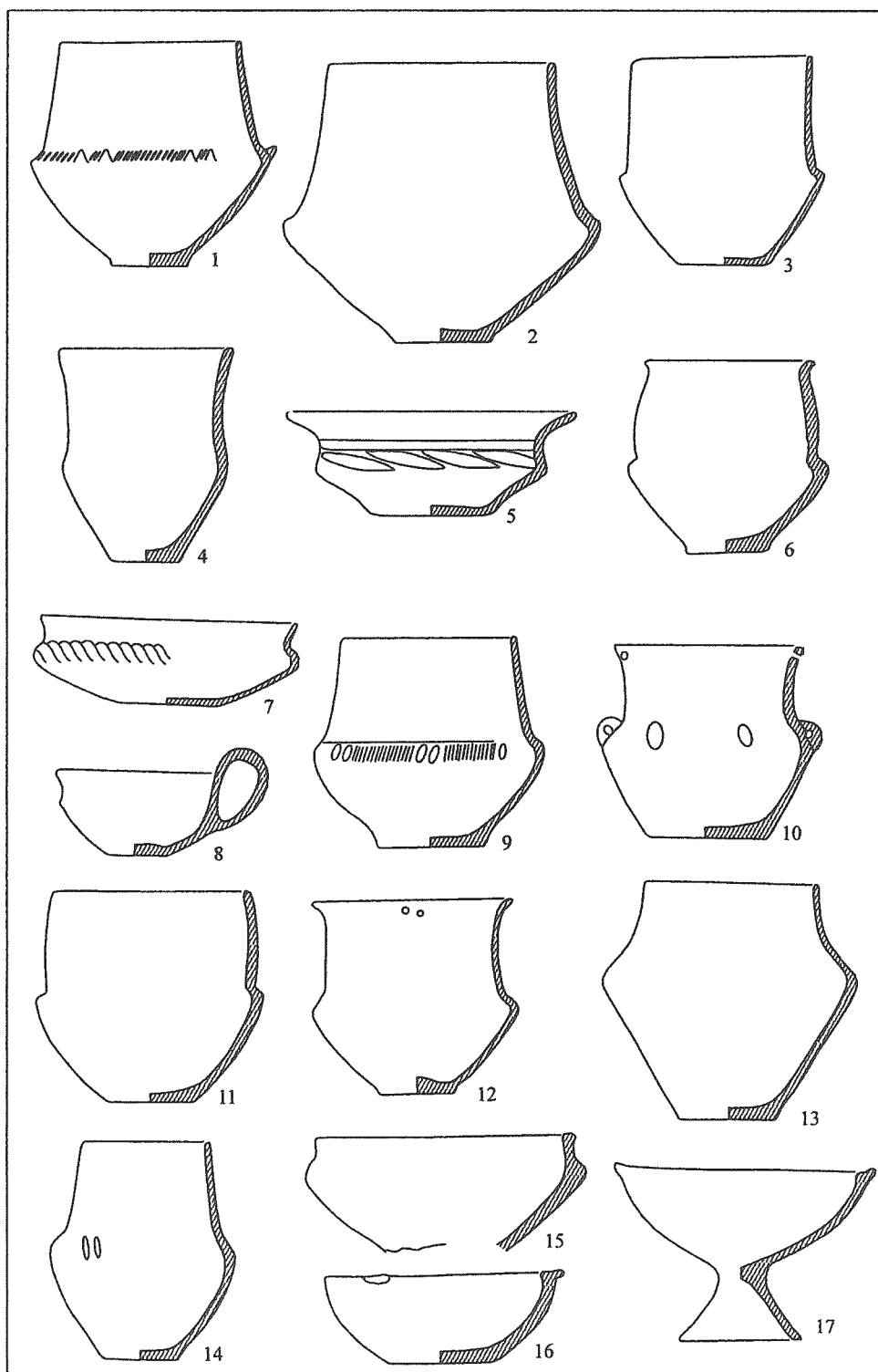
Табл. VII. Отдельные сосуды, причисленные к типам 25–28, происходящие с памятников: Бахуж Ходоровка, пам. 1 (3, 5, 13); Клыжов, пам. 1 (1, 12); Кжеменица, пам. 1 (4); Липник, пам. 5 (6); Обойна-Заосе, пам. 1 (11); Пшеворск, пам. 8 (14); Тженсовка, пам. 1 (7–8, 10); Выева, пам. 4 (2, 9). Согл. С. Чопка, М. Гедля, Е. Ружаньской, Э. Шарэк-Вашковской и оригиналов. Все рисунки без масштаба.



Tabl. VIII. Przykłady naczyń zaliczonych do typów niecharakterystycznych (29–44), pochodzące ze stanowisk: Bachórz Chodorówka, st. 1 (4–5, 8–9, 16–17); Grodzisko Dolne, st. 1 (1, 6, 13); Krzemienica, st. 1 (11–12); Lipnik, st. 5 (2–3, 7, 14, 18); Trójczyce, st. 1 (15); Wylewa, st. 4 (19–20). Według S. Czopka, M. Gedla, W. Poradyły, H. Różańskiej, E. Szarek-Waszkowskiej i oryginałów. Wszystkie rysunki bez skali.

Taf. VIII. Beispiele für die zu den nicht charakteristischen Typen gehörenden Gefäße (29–44), von den Fundstellen in: Bachórz Chodorówka, Fundst. 1 (4–5, 8–9, 16–17); Grodzisko Dolne, Fundst. 1 (1, 6, 13); Krzemienica, Fundst. 1 (11–12); Lipnik, Fundst. 5 (2–3, 7, 14, 18); Trójczyce, Fundst. 1 (15); Wylewa, Fundst. 4 (19–20). Nach S. Czopek, M. Gedl, W. Poradyło, H. Różańska und E. Szarek-Waszkowska. Alle Zeichnungen sind ohne Skala.

Табл. VIII. Образцы сосудов, причисленные к не характерным типам (29–44), происходящие с памятников: Бахуж Ходоровка, пам. 1 (4–5, 8–9, 16–17); Гродзиско Дольное, пам. 1 (1, 6, 13); Кжеменица, пам. 1 (11–12); Липник, пам. 5 (2–3, 7, 14, 18); Тройчицы, пам. 1 (15); Выева, пам. 4 (19–20). Согл. С. Чопка, М. Гедля, В. Порадыла, Е. Ружаньской, Э. Шарэк-Вашковской и оригиналов. Все рисунки без масштаба.



Tabl. IX. Przykłady charakterystycznych form naczyń, które można wiązać z fazą I B (1–5) i fazą II (6–12), oraz naczynia współwystępujące w zespołach z wysokimi garnkami jajowatymi typu 43 (13–17). Bachórz Chodorówka, st. 1 (1–3, 6–12); Białobrzegi, st. 1 (13, 15); Grodzisko Dolne, st. 1 (4); Lipnik, st. 5 (5); Trzęsówka, st. 1 (14, 16–17). Według S. Czopka, M. Gedla, K. Moskwy i oryginału. Wszystkie rysunki bez skali.

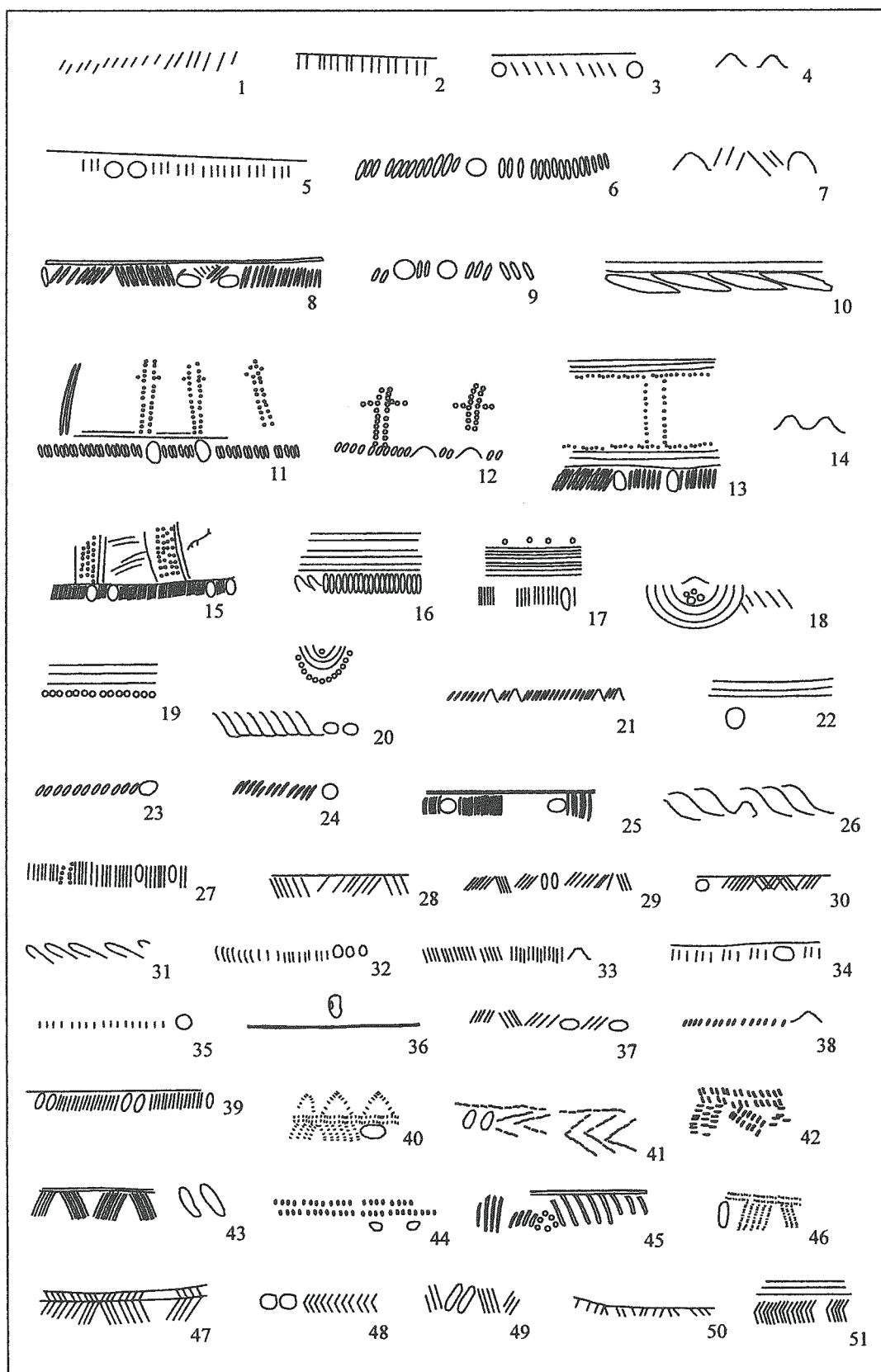
Taf. IX. Beispiele für die charakteristischen mit der Phase IB und Phase II (6–12) zu verbindenden Gefäßformen, sowie auch Gefäße, die zusammen mit den hohen eiförmigen Töpfen Typ 43 (13–17) zu finden waren. Bachórz Chodorówka, Fundst. 1 (1–3, 6–12); Białobrzegi, Fundst. 1 (13, 15); Grodzisko Dolne, Fundst. 1 (4); Lipnik, Fundst. 5 (5); Trzęsówka, Fundst. 1 (14, 16–17). Nach S. Czopek, M. Gedl, K. Moskwa und den Originalquellen. Alle Zeichnungen sind ohne Skala.

Табл. IX. Образцы характерных форм сосудов, которые можно отнести к фазе I B (1–5) и фазе II (6–12), а также сосуды, сосуществующие в комплексах с высокими яйцевидными горшками типа 43 (13–17). Бахуж Ходоровка, пам. 1 (1–3, 6–12); Бялобжеги, пам. 1 (13, 15); Гродзиско Дольное, пам. 1 (4); Липник, пам. 5 (5); Тженсовка, пам. 1 (14, 16–17). Согл. С. Чопка, М. Гедля, К. Москвы и оригиналов. Все рисунки без масштаба.

Tabl. X.

Taf. X.

Табл. X.



Tabl. X. Przykłady motywów zdobniczych spotykanych na naczyniach fazy I (1-9 – kubki, 10 – misa, 11-24 – wazy), fazy II (25-35 – misy, 36-39 – wazy), oraz fazy III (40-51 – wazy). Wszystkie rysunki bez skali.

Taf. X. Beispiele für die Verzierungsmotive der Phase I (1-9 – Becher, 10 Schüssel, 11-24 – Vasen) und Phase II (25-35 – Schüsseln, 36-39 – Vasen) und Phase III (40-51 – Vasen) angehörenden Gefässe. Alle Zeichnungen ohne Skala.

Табл. X. Образцы орнаментальных мотивов на сосудах фазы I (1-9 – кружки, 10 – миска, 11-24 – вазы), фазы II (25-35 – миски, 36-39 – вазы) и фазы III (40-51 – вазы). Все рисунки без масштаба.

przede wszystkim występowaniem garnków esowatych i płytkich mis stożkowatych. Stylistyka ta dominuje w najstarszych zespołach (faza IA), wówczas podobieństwo do ceramiki trzcinieckiej jest najlepiej widoczne, także w technologii wykonania naczyń. W drugim odcinku fazy I następuje stopniowa ewolucja form garnków esowatych. Oczywiście ze względu na mało rozbudowaną morfologię tej kategorii naczyń, nie ma podstaw, by jej poszczególnym wariantom przypisywać rolę etapów w rozwoju typologicznym. Można wskazać jednak na ogólne tendencje. W zakresie formy zwrócić trzeba uwagę na pojawienie się okazów o nieco innych proporcjach, to znaczy o średnicy brzuśca zbliżonej do wysokości naczynia (np. garnek z grobu 113 z Lipnika, st. 5 – W. Blajer 2000, ryc. 4g), a przede wszystkim na większą przysadzistość i brak form z wąskim dnem. Jeśli chodzi

o technologię wykonania naczyń, to kierunek zmian wyznaczony jest przez stopniowy zanik silnego wygładzania powierzchni. Prowadzi on do pojawienia się naczyń o powierzchni gładkiej lecz matowej, bez typowego dla najstarszych zespołów połysku. Na istnienie tego procesu zwracano już zresztą uwagę (W. Blajer, S. Czopek, A. Kostek 1991, s. 280) sugerując jednocześnie, że mógł on leżeć u podstaw pojawienia się garnków o powierzchni obmazywanej.

Drugi nurt stylistyczny obejmuje naczynia dwustożkowate i misy ostroprofilowane. Obie te kategorie stanowią w dorzeczu Sanu element nowy, pojawiający się już w ciągu rozwoju grupy tarnobrzesckiej. Na ich znaczenie – dla badań nad regionalnym zróżnicowaniem tej jednostki kulturowej – zostanie jeszcze zwrócona uwaga.

II FAZA ROZWOJU CERAMIKI

Druga grupa inwentarzy została utworzona w oparciu o współwystępowanie ze sobą 6 typów naczyń wazowatych i 4 odmian mis. Ogólne tendencje stylistyczne widoczne w materiałach II fazy to w przypadku mis pojawienie się form o wyodrębnionych baniastych lub dwustożkowatych brzuścach, natomiast w wypadku naczyń wazowatych załagodzenie profilu i większa wysmukłość. Wśród mis za formy charakterystyczne uznano okazy o dwustożkowatym brzuścu i rozchylonej, wygiętej szyjce (typ 11), o baniastym brzuścu i prostej szyjce (typ 13) oraz najpowszechniejsze o wysokim dwustożkowatym brzuścu i wygiętym wylewie (typ 18). Odmianą jakości stanowią głębokie misy o prostym wylewie (typ 19), które z typologicznego punktu widzenia mogą stanowić kontynuację mis profilowanych z fazy wczesnej. Prawdopodobnie z omawianym okresem związane są też inne warianty mis o baniastym brzuścu (np. tabl. IX, 7; M. Gedl 1994, tabl. XV, 15; XXXVIII, 4). Zwrócić należy uwagę na to, że dla wszystkich wymienionych wyżej rodzajów naczyń można znaleźć nawiązania wśród różnych wariantów tzw. mis zbydniowskich typowych dla cmentarzysk z wazami nadszańskimi (np. S. Czopek 2001, tabl. XVI, 12; XX, 7; XXXV, 15; XLVII, 7)⁷. Wśród naczyń wazowatych występują zarówno formy o niewyodrębnionym załomie, z szyjkami cylindrycznymi (typ 15) lub łukowato wygiętymi (typ 16), jak i odmiany o brzuścu dwustożkowatym i szyjce niskiej, cylindrycznej (typ 12) lub wysokiej, nieco stożkowatej (typ 14). Do form pojawiających się w fazie II zaliczono także naczynia dwustożkowate o wysoko umieszczonym, łagodnym załomie brzuśca, przechodzącym w wygiętą szyjkę (typ 17) lub ostrym załomie i prostych lub nieznacznie tylko wygiętych ściankach szyjki (typ 20).

Na zaprezentowanym schemacie widać wyraźnie, że formy przewodnie fazy II występują w pojedynczych wypadkach z zabytkami typowymi dla I i III fazy. Sytuację tę można interpretować jako odzwierciedlenie dynamiki przemian

zachodzących w stylistyce ceramiki, wynikającej z zazębiania się okresów występowania poszczególnych typów oraz, być może, z odmiennego rytmu zmian w różnych regionach. Daje ona również podstawę do próby zróżnicowania chronologii w obrębie fazy II. Za materiały starsze (faza IIA) można zatem uznać wazy typu 12, 15, 16, a być może także 14 oraz misy typu 11 i 13, które współwystępują w pojedynczych wypadkach z formami niecharakterystycznymi z fazy wczesnej, jak misy profilowane i garnki esowate. Jako typowe dla całej fazy II uznać należałoby misy typu 18, występujące w pojedynczych wypadkach zarówno z materiałami z fazy IB, jak i fazy III oraz wazy typu 17⁸. Wreszcie za przykłady naczyń typowych dla młodszego odcinka (IIB) można uznać wazy typu 20 i misy typu 19, w ich przypadku zachodzi bowiem współwystępowanie z niecharakterystycznymi formami właściwymi raczej dla fazy III. Oczywiście ze względu na małą ilość analizowanych zespołów, powyższe ustalenia pozwalają jedynie na dopuszczenie teoretycznej możliwości rozwarstwienia chronologicznego w omawianym okresie.

Wśród charakterystycznych form, które na podstawie pojedynczych współwystępowania można wiązać z fazą II, należy wymienić wazy o cylindrycznej, wydętej szyjce (tabl. IX, 11), czasem z rozchylonym wylewem (tabl. IX, 6), naczynia przypominające formy dwustożkowate z łagodnym załomem, jednak o podkreślonym przejściu brzuśca w szyjkę (tabl. IX, 9), wazy z rozchyloną szyjką i wysoko umieszczonym załomem (tabl. IX, 10, 12), a wśród mniejszych odmian wysokie czerpaki profilowane z wąskim dnem (tabl. IX, 8) nawiązujące do form znanych z cmentarzysk z wazami nadszańskimi (np. S. Czopek 2001, tabl. XXXVI, 11; XXXIX, 5). W omawianym okresie mogą przeżywać się jeszcze niektóre typy niecharakterystyczne właściwe fazie I, będą to wspomniane już misy profilowane (typy 30, 33, 35), a przede wszystkim

⁷ Na podobieństwa w zakresie niektórych form mis pomiędzy północną i południową strefą grupy tarnobrzesckiej zwrócił uwagę już S. Czopek (1996, s. 117).

⁸ Wydaje się, że w przypadku waz typu 17, za starsze, związane z fazą II (lub nawet końcem fazy I) można uznać formy bardziej szerookotorowe o słabszym wygięciu ścianek (np. S. Czopek 1996, tabl. XLI, 3; M. Gedl 1994, tabl. LXXXV, 4).

garnki esowate o nisko umieszczonej wydętości brzuśca (typ 36), charakteryzujące się też na ogół niestarannym opracowaniem powierzchni zewnętrznej. Wśród innych form za najbardziej typowe dla fazy II należy wymienić czerpaki lub misy półkuliste z wklęsłym dnem (typ 39)⁹. Pojawia się też zwyczaj składania do grobów glinianych placek (typ 38).

W stosunku do wcześniejszego okresu w fazie II następują wyraźne zmiany w ornamentyce naczyń. Objawiają się one przede wszystkim niemal całkowitym zanikiem zwyczajnego zdobienia waz. Ornament pojawia się natomiast na nowych formach mis. Wśród motywów zdobniczych dominują grupy kresek pionowych lub ukośnych, często w układzie krokwiowym, przedzielonych na ogół pojedynczymi guzkami. Znacznie rzadziej spotyka się natomiast zdobienie w postaci szerokich żłobków (tabl. X, 26, 31), typowe raczej dla fazy I¹⁰.

III FAZA ROZWOJU CERAMIKI

Materiały ostatniej grupy inwentarzy (faza III) cechuje pogłębienie tendencji do zwiększenia wysmukłości naczyń i załagodzenia profilu. Zwiększa się też ilość form o załomie umieszczonym powyżej połowy wysokości naczynia. Do typów przewodnich dla fazy III zaliczono naczynia o dolnej części uformowanej jak u garnków, jednak z szyjką wyodrębnioną z pomocą plastycznej listwy o daszkowatym przekroju (typ 21), wysokie wazy dwustożkowate o łagodnym załomie i prostych ściankach części górnej (typ 22), naczynia z baniastym brzuścem i niską, stożkową szyjką (typ 23), naczynia z łagodnym, czasem prawie esowatym profilem (typ 25), wazy z wysoko umieszczonym, łagodnym załomem brzuśca i wyraźnie wyodrębnioną szyjką cylindryczną, a rzadziej stromo stożkową (typ 26), niskie naczynia o baniastym brzuścu i silnie wygiętych ściankach szyjki (typ 27), wazy o wysokich, stożkowatych szyjkach, z rozchylonym w różnym stopniu wylewem, często o podciętych ściankach części dolnej (typ 28). Wśród mis za formę przewodnią uznać można jedynie typ o brzegu zagiętym do środka (24), choć wydaje się, że z fazą III związana jest też większość głębokich mis i czerpaków półkulistych (typ 42).

Omawiając ceramikę fazy III nie sposób nie ustosunkować się do zaproponowanej przez S. Czopka (1989, s. 249) wewnętrznej periodyzacji materiałów późnotarnobrzeskich. Wydaje się, że przyjęty przez tego badacza ostry podział na starszą podfazę z naczyniami wazowatymi i młodszą z garnkami jajowatymi¹³ jako wyznacznikami chronologicznymi,

⁹ W przypadku form niecharakterystycznych przyjęto łączne traktowanie czerpaków i mis, czego przyczyną była z jednej strony ich jednolitość stylistyczna (por. też T. Węgrzynowicz 1973, s. 59; S. Czopek 2001, s. 140) z drugiej zaś problem z dokonaniem rozróżnienia w wypadku okazów uszkodzonych gdzie, zwłaszcza na podstawie materiału publikowanego, nie da się stwierdzić obecności ucha.

¹⁰ Ten rodzaj ornamentu wystąpił jedynie na misach typu 11, zajmujących w obrębie fazy II raczej wczesną pozycję chronologiczną.

¹¹ Wydaje się, że rozkład grobów na cmentarzysku w Bachórze Chodorówce (M. Gedl 1994, ryc. 3) upoważnia do postawienia hipotezy, że pierwotnie było to stanowisko z szeregiem niezależnie

Omawianie fazy II można uzupełnić o obserwacje dotyczące planigrafii. Na cmentarzysku w Bachórze Chodorówce groby z tego okresu wykazują tendencję do skupiania się, jednak ich układ w stosunku do pochówków z materiałami datowanymi na fazy I i III jest niemożliwy do określenia, ze względu na znaczne zagęszczenie obiektów na tym stanowisku¹¹. Występowanie stref zajętych przez groby z fazy I i II widoczne jest natomiast na cmentarzysku w Lipniku, gdzie wyróżnić można szereg niezależnie od siebie rozwijających się skupisk obiektów. Jedno z tego rodzaju zgrupowań, zajmujące północno-zachodnią część przebadanego obszaru, przedstawione zostało na tablicy 11, 1. Widać tu wyraźnie, że groby zaliczone do fazy IA i IB występują w zachodniej części skupiska, natomiast obiekty z fazy II zajmują strefę na północny wschód od nich. Można tu zatem stwierdzić konsekwentny rozwój zgrupowania grobów¹².

wymaga pewnej korekty. Z analizy współwystępowania wynika, że garnki jajowate są współczesne z misami o brzegu zagiętym do środka i naczyniami dwustożkowatymi (typ 22). Istotne znaczenia ma tutaj inwentarz obiektu 136 na osadzie w Białobrzegach, st. 1 (S. Czopek 1996, ryc. 12), w którego skład, obok garnka jajowatego, wchodzi waza dwustożkowata z wysoko umieszczonym załomem (tabl. IX, 13), placek gliniany oraz misa z wyodrębnionym, pionowym wylewem (tabl. IX, 15)¹⁴. Ostatnie z wymienionych naczyń posiada nawiązania w kulturze Vekerzug (J. Chochorowski 1985, s. 35, ryc. 1, 8), mogłoby więc należeć do tego samego nurtu oddziaływań co misy z brzegiem zagiętym do środka. Wydaje się zatem, że należy uznać garnki jajowate za formy długotrwałe, występujące od początku fazy III. Problem wyróżnionego przez S. Czopka młodszego odcinka fazy III pozostaje jednak wciąż aktualny, zwłaszcza że znana jest bardzo duża liczba zespołów (głównie z cmentarzyska w Trzęsówce),

rozwijających się skupisk grobów. Z czasem w wyniku rozrastania się skupisk granice między nimi zatarły się. Ich pozostałością mogą być miejsca zagęszczenia grobów rozdzielone strefami ich rozrzedzenia. W jednym z tego rodzaju zagęszczeń, w zachodniej części stanowiska, widoczne jest wyraźne rozdzielenie na strefy zajęte przez groby z fazy I i II.

¹² Wyjaśnić tu należy, że inwentarz pojedynczego grobu z fazy IA, położonego w północno-wschodniej części skupiska stanowi naczynie obce stylistyce wczesnej fazy grupy tarnobrzeskiej. Jest to waza o formie i ornamentyce typowej dla najstarszych materiałów kultury Gava (W. Blajer 2000, ryc. 7a; 10a).

¹³ Dla ścisłości należy tu przypomnieć, że za formę przewodnią dla młodszej podfazy S. Czopek uznał garnki jajowate zdobione dziurkami pod krawędzią. Jest to dość powszechnie stosowane przez badaczy grupy tarnobrzeskiej kryterium klasyfikacji garnków jajowatych (np. E. Szarek-Waszkowska 1975, s. 42–44; W. Poradyło 1995, s. 42). Jednak ze względu na to, że dziurki pod krawędzią spotyka się na naczyniach wazowatych już od fazy II (np. tabl. IX, 10, 12), a powszechnie w fazie III, nie wydaje się, by ich obecność w przypadku garnków mogła mieć walor chronologiczny.

¹⁴ Oba naczynia, to znaczy waza i misa, posiadają dobre analogie na cmentarzysku w Bachórze Chodorówce (M. Gedl 1994, tabl. LV, 12; CXXXVI, 15; XCI, 25).

w których garnki jajowate wystąpiły w towarzystwie form niecharakterystycznych, lub stanowiły jedyny składnik inwentarza¹⁵. Dość interesujące efekty przynieść może tu planigrafia cmentarzysk, zwłaszcza związanych wyłącznie z fazą późną, a szczególnie rozróżnienie grobów zawierających naczynia wazowate i garnki jajowate. Tego rodzaju operacja przeprowadzona przez S. Czopka (1996, s. 57, ryc. 26) dla cmentarzyska w Grodzisku Dolnym, st. 2 wykazała, że część skupisk obiektów zawiera wyłącznie naczynia wazowate, natomiast około połowy zespołów z garnkami jajowatymi znajduje się na peryferiach skupisk w północnej części stanowiska. Podobnie podzielono groby z cmentarzyska w Trzęsówce, znacznie lepiej zachowanego i liczącego więcej obiektów niż Grodzisko Dolne. Z przedstawionego planu (tabl. 11, 2)¹⁶ wynika, że część garnków jajowatych znajduje się w skupiskach obok naczyń wazowatych, jednak znaczny ich odsetek tworzy własne zgrupowania lub występuje w rozproszeniu, na peryferiach cmentarzyska. Mogłoby to sugerować istnienie, przynajmniej na części późnych stanowisk, odrębnej fazy, w której zanikłaby już większość naczyń wazowatych. Inwentarze hipotetycznej fazy IIIB stanowiłyby obok garnków jajowatych głębokie misy półkuliste (typ 42), małe garnki doniczkowate (typ 44) i przedmioty żelazne, będące również zabytkami niecharakterystycznymi, właściwymi całej fazie późnej. W wyróżnieniu innych form pomocna może być raz jeszcze planigrafia cmentarzyska w Trzęsówce. Przyjmując założenie, że za najmłodsze należy uznać występujące na peryferiach stanowiska zespoły z garnkami jajowatymi, wyróżnione zostały trzy spełniające te warunki groby (115, 117, 261), w których wystąpiły też inne charakterystyczne naczynia. W dwóch wypadkach są to misy z występami na krawędzi (tabl. IX, 16, 17), jedna z nich zaopatrzona

na jest w wysoką pustą nóżkę (K. Moskwa 1971, tabl. XV, 2, 4; S. Czopek 1989, tabl. III)¹⁷. Trzeci zespół zawierał wysmukłe naczynie wazowate o łagodnym załomie brzuśca (tabl. IX, 14), nawiązujące najbardziej do typów 23 lub 26. Dwie bardzo zbliżone do niego formy pochodzą z grobów położonych w obrębie strefy zdominowanej przez garnki jajowate (K. Moskwa 1971, tabl. XIV, 7; XL, 6), tam też wystąpiło jedno z naczyń typu 26 (gr. 311, K. Moskwa 1971, tabl. XXXVII, 7). W dwóch zespołach z gankami jajowatymi (gr. 107 i 109) położonych na peryferiach stanowiska, znalezione zostały żelazne bransolety z tordowanego pręta. Trzecia tego rodzaju bransoleta znana z obszaru grupy tarnobrzeskiej (S. Czopek 1992, s. 113), również pochodząca z Trzęsówki wystąpiła w grobie wraz z wazą typu 26. Istnieją zatem podstawy, by dopuszczać kontynuację w młodszym odcinku fazy III niektórych form naczyń wazowatych, zwłaszcza o wysoko umieszczonych, baniastych brzuścach (typ 26 a być może także 23). Być może za typy właściwe temu okresowi należy uznać również misy półkuliste na wysokiej nóżce i okazy zdobione poziomymi występami na krawędzi¹⁸.

W fazie III ponownie najczęściej dekorowanymi naczyniami są wazy, liczny jest również odsetek zdobionych garnków, kategorii naczyń wcześniej ornamentowanych tylko sporadycznie. Motywy zdobnicze to przeważnie kombinacje linii poziomych i grup kresek w układzie krokwiowym (tabl. X, 43, 49, 50). Dla cmentarzyska w Trzęsówce typowy jest motyw kątów wsuwanych (tabl. X, 47, 48, 51), także na ogół w towarzystwie linii poziomych. Interesujące jest, że pojawiające się w tym okresie masowo zdobienie techniką pasm odcisków, tzw. pseudosnurowych, posługuje się tymi samymi motywami co ornament rytowy (tabl. X, 40–42, 46).

CHRONOLOGIA PERIODYZACJI CERAMIKI

Przedstawiony powyżej schemat chronologii względnej ceramiki grupy tarnobrzeskiej można próbować odnieść do obowiązujących systemów chronologicznych. Najmniej problemów związanych z datowaniem sprawiają najstarsze materiały (faza IA). Większość z nich pochodzi bowiem z zespołów wyposażonych w charakterystyczne wyroby metalowe, zwłaszcza zdobione ozdoby obręczowe. Na tej podstawie naczynia z fazy IA wiązać można z czasami odpowiadającymi okresom BD i HaA1 według chronologii P. Reineckego (W. Blajer 1989, s. 132). Wydaje się, że z punktu widzenia przemian w stylistyce ceramiki dokonywanie podziału na

dwa horyzonty, odpowiadające starszej i młodziej części III OEB (np. W. Blajer, S. Czopek, A. Kostek 1991, s. 275, 286) jest zbyt szczegółowe, zwłaszcza że liczba zespołów przypisywanych tym etapom jest bardzo mała. Porównując proponowany tu schemat z chronologią wypracowaną przez J. Chochorowskiego (1989) można, z pewnymi zastrzeżeniami

¹⁵ Dotyczy to zwłaszcza specyficznych form „kominowatych”, wysokich garnków o szerokim dnie zbliżonym rozmiarami do średnicy wylewu, na ogół zdobionych ukośnie nalepianymi listwami. Na cmentarzysku w Trzęsówce na 8 najbardziej charakterystycznych naczyń tej odmiany, współwystępowanie z inną formą (garnkiem doniczkowatym typu 44) wystąpiło tylko w jednym przypadku.

¹⁶ Został on wykonany na podstawie ogólnego planu cmentarzyska zamieszczonego w pracy K. Moskwy (1971, ryc. 3). Dla zwiększenia czytelności usunięte zostały z niego groby zniszczone lub zawierające wyłącznie misy, czepaki, wyroby metalowe oraz nietypowe formy garnków.

¹⁷ Podobne naczynie pochodzi z cmentarzyska w Trójczycach (W. Poradyło 2001, tabl. IV, 6). Misy na pustych nóżkach lecz o innej uformowanej górnej partii, lub zachowane jedynie fragmentarycznie znane są też z innych datowanych na wczesną epokę żelaza stanowisk (np. B. Chomentowska 1989, tabl. II, 4; M. Zeylandowa 1963, tab. III, 8, 11; VII, 16).

¹⁸ W tym kontekście interesujące może być studium R. Grygla (1998) nad epoką żelaza w rejonie Brześcia Kujawskiego. Starszy etap osadnictwa wyznaczają tu materiały o wyraźnych południowo-wschodnich nawiązaniach (między innymi misa stanowiąca analogię do wspomnianego wyżej okazu z osady w Białobrzegach), natomiast młodszy – groby, reprezentujące według R. Grygla (1998, s. 352) syntezę kultury pomorskiej i grobów kłoszowych oraz miejscowej tradycji, które wyposażone są głównie w ceramikę, w tym misy z poziomymi występami na krawędzi (tamże, ryc. 38b; 39b).

mi co do niektórych form naczyń, uznać fazę IA za odpowiednik horyzontów A i A/B.

Przejście do fazy IB miało miejsce prawdopodobnie w czasach współczesnych okresowi HaA. Za zespoły przejściowe, datowane na HaA1-HaA2 można by wówczas uznać groby, głównie szkieletowe wyposażone w garnki esowate (typ 31), kubki, zwłaszcza typu 3 oraz obręcze z tordowanego pręta o przekroju czworobocznym¹⁹. Ewidentne, południowe nawiązania, które można wskazać dla części form z fazy IB (zwłaszcza typ 5) sugerują, że jej początki można łączyć z oddziaływaniami ze strony kultury Gava, te zaś, na podstawie analogii w ceramice, zwłaszcza z terenu wschodniej Słowacji, odnosi się do faz HaA2-HaB1 (J. Chochorowski 1989, s. 601–602)²⁰. Na podobny okres wskazują nieliczne metalowe wyznaczniki chronologiczne, jak szpila z główką cebulowatą, znaleziona wraz z wazą typu 5 w grobie 139 w Grodzisku Dolnym, st. 1, którą W. Blajer (1989, s. 136) datuje na fazę HaB1, oraz występujący w zespole z naczyniem typu 6 nóż brązowy z Bachorza Chodorówki (grób 95), łączony z fazami HaA2-HaB1 (M. Gedl 1994, s. 47).

Bardziej problematyczne jest określenie końca fazy wczesnej. Stopniowy zanik ornamentu szerokich żłobków oraz naczyń wzorowanych na stylistyce właściwej Kotlinie Karpackiej można by korelować z zakończeniem się klasycznej fazy kultury Gava i wyraźnym kryzysem osadniczym, który dotknął ją w ciągu okresu HaB2 lub na przełomie HaB2-HaB3 (J. Chochorowski 1993, s. 210–212). O tym, że zjawisko to znalazło wyraźne odbicie, również na ziemiach polskich, świadczyć może, stwierdzony przez W. Blajera (2001, s. 284) zanik napływu przedmiotów brązowych pochodzenia zakarpackiego w okresach HaB2-HaB3. Przyjąć można zatem, że przełom pomiędzy fazą I i II nastąpić mógł w czasach współczesnych w przybliżeniu okresowi HaB2. Jako przykład materiałów przejściowych można by przytoczyć wybrane zabytki z osady w Nienaszowie, st. 8 (M. Gedl 1998, s. 208, tabl. XXVIII–XXX, 6). Położona jest ona wprawdzie w strefie karpackiej, a więc na peryferiach grupy tarnobrzeskiej, jednak pojedyncze znalezione tam naczynia dobrze odpowiadają formą znanym z innych stanowisk tej

¹⁹ W odniesieniu do grobów szkieletowych wyposażonych w obręcze tordowane zaproponowany został termin garniturów ozdób brązowych typu „Chodaczów” (S. Czopek 1996, s. 28; ostatnio P. Godlewski 2001, s. 52).

²⁰ Należy tutaj wspomnieć, że datowanie oddziaływań kultury Gava na grupę tarnobrzeską jest dyskusyjne, zwłaszcza gdy chodzi o początki tego zjawiska (por. np. głosy V. Furmanka i J. Chochorowskiego w dyskusji po referacie W. Blajera, S. Czopka i A. Kostka 1991, s. 294). Niektóre cechy znajdowanej w dorzeczu Sanu ceramiki zakarpackiej, jak poziome kanelury i rozchylenie brzegu są właściwe kulturze Gava od początku jej istnienia i stanowią jedną z podstaw do badań nad jej genezą (T. Kemenczei 1982, s. 276–278). Na możliwość oddziaływań ze strony kultury Gava w jej wczesnej fazie rozwojowej, to jest w III OEB wskazuje bezpośrednio obecność na cmentarzysku w Lipniku naczynia guzowego posiadającego nawiązania, zwłaszcza z terenu wschodniej Słowacji, datowane na okres BD-HA1 (S. Demeterová 1986, s. 99, 112–113, tabl. II, 4, 5). Oczywiście przy analizowaniu chronologii względnej całych grup ceramiki istotne znaczenie ma nie pojawienie się pojedynczych form, lecz nasilenie zjawiska oddziaływań na tyle, by mogło ono wpłynąć na przekształcenia w miejscowej stylistyce produkcji ceramicznej.

jednostki kulturowej. Chodzi tu o misy z wyodrębnionymi brzuściami, które zdobione są szerokimi żłobkami (a zatem ornamentem najbardziej charakterystycznym dla fazy Ib), jednak pod względem morfologii nawiązują już do form właściwych fazie II (M. Gedl 1998, tabl. XXVIII, 3; XXX, 4). Data C₁₄ uzyskana dla jednego z obiektów z tego stanowiska – 890 +/- 40 rok BC, również byłaby zgodna z przyjmowaną obecnie chronologią bezwzględną fazy HaB2. W odniesieniu do schematu J. Chochorowskiego można zaproponować tożsamość fazy IB z horyzontem B, natomiast fazy II, a zwłaszcza jej ewentualnego starszego etapu z horyzontem C.

W określeniu czasu trwania fazy II pomocna może być – omówiona już wcześniej – jej korelacja z okresem występowania klasycznej stylistyki nadsańskiej, a więc, w najnowszym ujęciu S. Czopka (2001, s. 184), z czasami współczesnymi HaC i pierwszej połowie HaD. To znacznie późniejsze niż przyjmowano dotąd datowanie pozwala wytłumaczyć sytuację, w rodzaju znanej z grobu 12 w Obojni-Zaosiu, gdzie klasyczna waza nadsańska, stanowiąca podstawowy wyznacznik tradycyjnej fazy II, wystąpiła z typowymi dla fazy późnej skrętami typu Trzęsówka, kołczykami typu Kłyżów i zausznicami gwoździowatymi (E. Szarek-Waszkowska 1973, s. 85, 87; S. Czopek 1989, s. 248–249). Wspomnieć zresztą trzeba, że w przypadku ostatniej z wymienionych właśnie kategorii ozdób – zausznicy gwoździowatej – dopuszcza się ostatnio możliwość datowania niektórych typów już od fazy HaC (M. Purzyńska 1998, s. 46–47).

Dla omawianych tutaj materiałów z południowej strefy grupy tarnobrzeskiej przełom HaC i HaD należy zatem uznać za górną granicę fazy II. Potwierdzać mogą to podobieństwa niektórych związanych z nią naczyń do materiałów kultury łużyckiej. Dobrym przykładem są czerpaki lub miski półkuliście o wklęsłym dnie (typ 39), charakterystyczne zwłaszcza dla grupy górnośląsko-małopolskiej w V OEB i HaC (Z. Durczewski 1939–1946, s. 71–75), lub naczynia z wysoką, cylindryczną szyją (typ 15), dla których można wskazać analogię w wazie z Łęki (grupa środkowopolska), datowanej skarbem wyrobów brązowych na fazę HaC (H. Wiklak 1972, tabl. XXVII–XXX; W. Blajer 2001, s. 356). Ramy czasowe fazy II należy zatem wyznaczyć na czasy od okresu HaB2 lub przełomu HaB2/HaB3 do fazy HaC, względnie do początku fazy HaD. W okresie tym można by zatem umieszczać również zjawisko występowania w grupie tarnobrzeskiej pojedynczych elementów związanych z kręgiem kultur z ceramiką stempelkową, a zwłaszcza z kulturą Basarabii (J. Chochorowski 1989, s. 606–608; S. Czopek 1996c, s. 235, 237; 2001, s. 134–136).

Faza III to okres wyraźnej unifikacji grupy tarnobrzeskiej na całym zajmowanym przez nią obszarze. Proces ten jest wynikiem oddziaływań napływających w tym okresie ze wschodu i południowego wschodu, które w materiale archeologicznym manifestują się występowaniem charakterystycznych, drobnych ozdób brązowych (S. Czopek 1996b; M. Purzyńska 1998), elementów uzbrojenia (S. Czopek 1995), nawiązaniemi w formach ceramiki ręcznie lepionej (S. Czopek 1989, s. 245–248; 1993, s. 493–494; typy 24 i 28 w prezentowanym tu schemacie z analogiami w kulturze Vekerzug – J. Chochorowski 1985, ryc. 1, 1-4; ryc. 4, 1-3) oraz pojawia-

niem się pojedynczych egzemplarzy naczyń wykonanych na kole garncarskim (S. Czopek 1993). Czasowo zjawisko to ograniczone jest zasadniczo do VI i V w., choć w przypadku części ozdób można dopuszczać drugą połowę VII w. (M. Purzyńska 1998, s. 44, 46–47), natomiast niektóre elementy uzbrojenia trwać mogą do IV w. (S. Czopek 1995, tabela 1) lub nawet do przełomu IV i III w. (S. Czopek 1996, s. 118). Pojawienie się ceramiki typowej dla fazy III przypada zatem na okres odpowiadający fazie HaD. Trudniej okre-

ślić jednak, kiedy następuje zanik większości naczyń wazowatych, a formą dominującą pozostają garnki jajowate (faza IIIB). Być może pewnych danych dostarczyć mogą tu daty C₁₄, których większej serii dostarczyła monografia cmentarzyska w Pysznicy (S. Czopek 2001, s. 167–174). Dla dwóch grobów z naczyniami wazowatymi, nawiązującymi do typów z fazy III, otrzymano po kalibracji „daty punktowe” z połowy VI w., natomiast dla dwóch zespołów z garnkami jajowatymi wskazujące na przełom V i IV w.

PROBLEM REGIONALNEGO ZRÓŻNICOWANIA GRUPY TARNOBRZESKIEJ

Omawianie tego zagadnienia należy rozpocząć od krótkiego przedstawienia problematyki genezy grupy tarnobrzezkiej. Dotychczasowe poglądy na przebieg procesu jej powstania zostały stosunkowo niedawno podsumowane (W. Blajer, S. Czopek, A. Kostek 1991) stąd wydaje się, że można poprzestać jedynie na przypomnieniu najważniejszych ustaleń. Zasadniczo panuje zgodność co do dużej roli, jaką miało tu odegrać miejscowe podłoże kultury trzcinieckiej. Podkreśla się jednak również znaczenie obcych wpływów. Według koncepcji M. Gedla (1970, s. 380–385), podjętej następnie przez innych badaczy (np. K. Moskwa 1976, s. 143–144) za najważniejsze należy uznać oddziaływania zakarpackie, które zadecydować miały też o specyfice grupy tarnobrzezkiej. Nieco inne poglądy prezentuje S. Czopek (1996, s. 116), podkreślając związki materiałów znad dolnego i środkowego Sanu z grupą konstantynowską, oraz marginalizując wpływy zakarpackie. Ten sam autor zwraca jednak uwagę, że w strefie karpackiej możliwy był inny przebieg tego procesu.

Oceny dotyczące roli, którą odegrała kultura trzciniecka w kształtowaniu się grupy tarnobrzezkiej uległy w ciągu ostatnich kilkunastu lat znacznemu przewartościowaniu. Spowodowane to zostało odkryciem intensywnego osadnictwa tej kultury w dorzeczu środkowego Sanu (W. Blajer 1985; 1987; 1987b; S. Czopek 1998; M. Gedl 1998, s. 22–30), a więc na obszarze, który wcześniej uchodził za niemal całkowicie pozbawiony stanowisk ze starszego okresu epoki brązu.

Zagadnienie związków pomiędzy materiałami kultury trzcinieckiej i grupy tarnobrzezkiej wykracza poza ramy niniejszego artykułu, dlatego też nie będzie omawiane. Zwrócić trzeba natomiast uwagę na istotny dla podjętej tu problematyki aspekt terytorialnego podziału kultury trzcinieckiej w Polsce południowo-wschodniej. Stanowiska ze starszego okresu epoki brązu występują wzdłuż środkowego Sanu i jego dopływów, przy czym grupują się zwłaszcza nad Mleczką i dolnym Wisłokiem (W. Blajer 1985, ryc. 2). Wyraźne rozrzedzenie osadnictwa trzcinieckiego widoczne jest natomiast w okolicach Mielca, Kolbuszowej i Stalowej Woli, przy czym nie jest ono raczej wynikiem stanu badań (W. Blajer 1987b, s. 191). Najwcześniej poznane skupienie stanowisk w rejonie ujścia Sanu do Wisły, a zwłaszcza na południe od niego W. Blajer skłonny jest łączyć z grupą opatowską (1985, s. 69; 1987b, s. 191). Jako odrębną całość – określoną

jako grupa nadsańska – traktuje jednak pozostałe stanowiska z terenu Rzeszowszczyzny (1985, s. 69; 1987, s. 31).

Z punktu widzenia problematyki regionalnego zróżnicowania grupy tarnobrzezkiej istotny jest fakt, że lokalizacja stanowisk z jej wczesnej fazy jest całkowicie zbieżna z rejonami gdzie koncentruje się osadnictwo kultury trzcinieckiej (por. W. Blajer 1985, s. 69; 1987b, s. 191; J. Michalski 1992, s. 64). Tym samym mogły istnieć istotne różnice w podłożu kulturowym pomiędzy północną strefą grupy tarnobrzezkiej, reprezentowaną w fazie wczesnej przez takie stanowiska jak Machów, st. 20 lub Furmany, st. 1, a jej południowym wariantem znanym głównie z dużych cmentarzysk położonych w rejonie ujścia Wisłoka do Sanu i na terenie Podgórze Rzeszowskiego.

Zwrócić trzeba też uwagę, że widoczna nad dolnym Sanem luka w osadnictwie z wczesnej fazy grupy tarnobrzezkiej może sugerować małą częstość kontaktów pomiędzy jej północnym i południowym wariantem. Równocześnie zgrupowanie stanowisk w rejonie ujścia Sanu do Wisły otwarte było na całkowicie inny kierunek wpływów niż strefa karpacka lub tereny nad dolnym Wisłokiem. Być może znalazło to również odzwierciedlenie w środowisku, z którego przejęty został obrządek ciałopalny. Podkreślane przez S. Czapka (1996, s. 116) związki z grupą konstantynowską mogą więc być brane pod uwagę zwłaszcza w przypadku północnej strefy, powiązanej już wcześniej z obszarami na zachód od Wisły (grupa opatowska kultury trzcinieckiej).

Warto tu zwrócić uwagę, że już w okresie funkcjonowania grupy tarnobrzezkiej trudno jest wyznaczyć wyraźną północno-zachodnią granicę tej jednostki. Ograniczenie jej zasięgu do Wisły jest niewątpliwie sztuczne, jednocześnie przynależność kulturowa niektórych środkowobrzozowych stanowisk położonych na jej lewym brzegu (np. Mierzanowice, Złota) jest dyskusyjna. Wyraźna granica widoczna jest natomiast pomiędzy północną i południową strefą grupy tarnobrzezkiej (w jej wczesnej fazie rozwoju), przy czym nie ogranicza się ona jedynie do pustki osadniczej nad dolnym Sanem lecz widoczna jest także w niektórych elementach kultury materialnej.

Różnice w materiałach, które można wiązać z tradycją post-trzciniecką nie są w zasadzie możliwe do zaobserwowania, co w dużej mierze wynika z bardzo małej ilości dostępnych do analizy zespołów z rejonu ujścia Sanu do Wisły. Dopóki sytuacja ta nie ulegnie zmianie – co może nastąpić jeśli zostaną opracowane materiały z największego na tym obsza-

Tabl. XI

Taf. XI

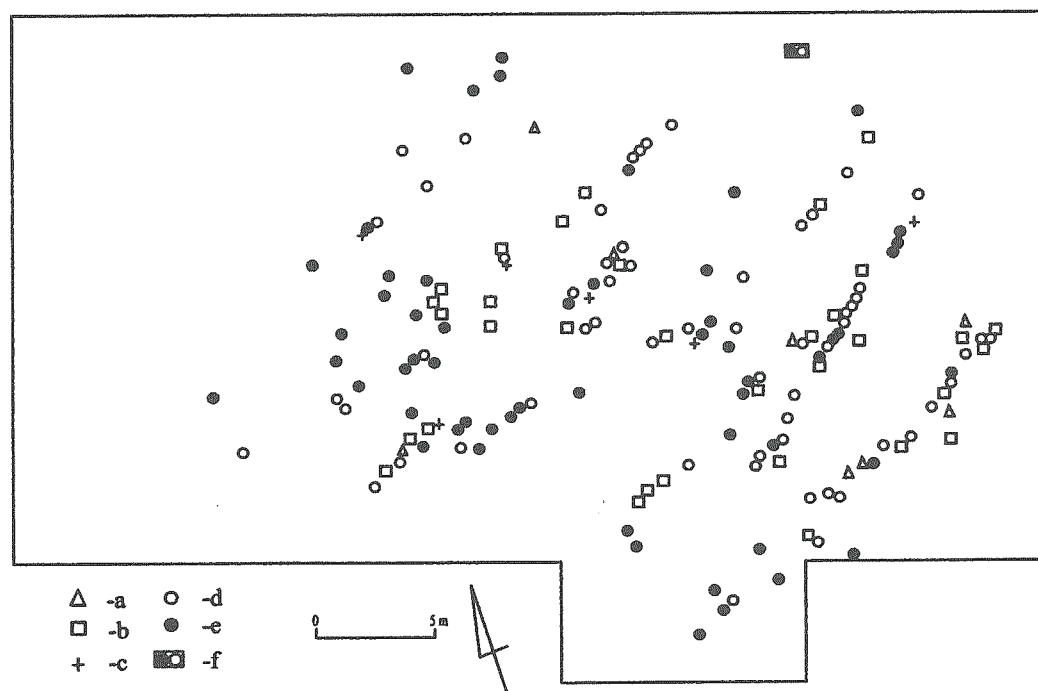
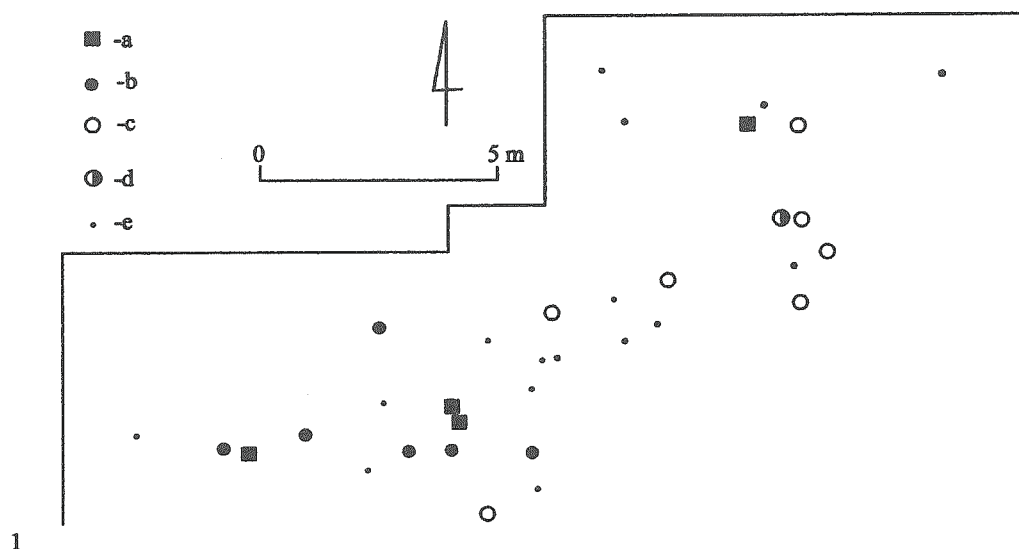
Tabl. X

ń wazo-
ate (faza
tu daty
cmenta-
a dwóch
lo typów
' z poło-
ajowa-

nowiska
. różnico-
kalizacja
a z rejo-
inieckiej
ski 1992,
podłożu
przeskiej,
wiska jak
wym wa-
ożonych
orza Rze-

lnym Sa-
rno-brze-
niędzy jej
nie zgru-
y otwarte
refa kar-
znalazło
o przeję-
. Czopka
ogą więc
cnej stre-
od Wisły

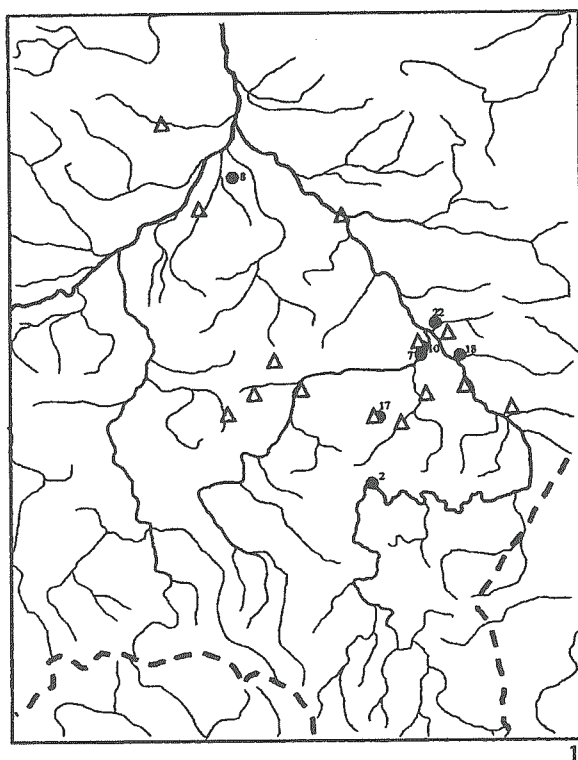
onowania
ą północ-
j zasięgu
rzynależ-
owisk po-
(łota) jest
st pomię-
iej (w jej
ię ona je-
widoczna
ej.
tradycją
serwowa-
iostęp-
Wisły. Do-
apić jeśli
m obsza-



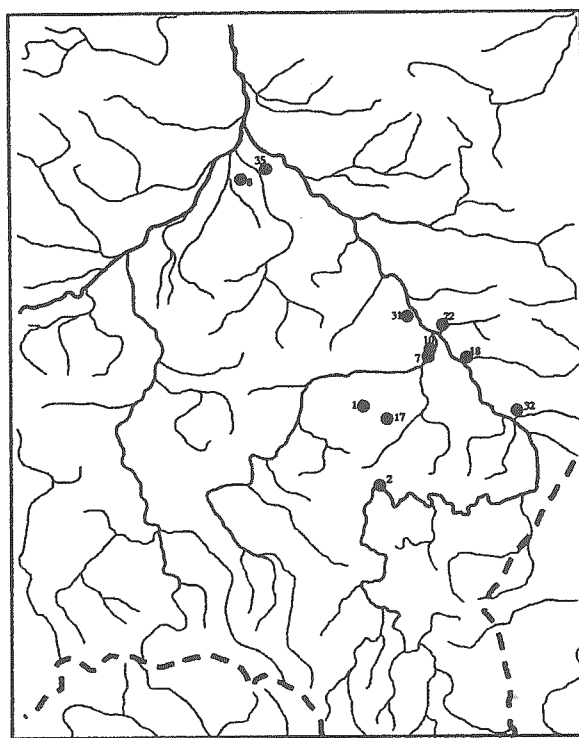
Tabl. XI. Planigrafia wybranych cmentarzysk. 1 – Lipnik, st. 5 (skupisko grobów w NW części stanowiska): a – grób z fazy IA, b – grób z fazy IB, c – grób z fazy II, d – grób z fazy III, e – grób zniszczony lub o nieokreślonej chronologii. 2 – Trzęsówka, st. 1: a – wazy typów 17 i 20, b – wazy typów 21–23, 25–27, c – misy typu 24, d – inne naczynia wazowate, e – garnki jajowate (typ 43), f – współwystępowanie wazy i garnka jajowatego.

Taf. XI. Planigraphie ausgewählter Gräberfelder. 1 – Lipnik, Fundst. 1 (Gräberkonzentration im NW Teil der Fundstelle) a: Grab aus der Phase IA, b – Grab aus der Phase IB, c – Grab aus der Phase II, d – Grab aus der Phase III, e – zerstörtes Grab oder unbestimmte Chronologie. 2 – Trzęsówka, Fundst. 1: a – Vasen Typ 17 und 20, b – Vasen Typ 21–23, 25–27, c – Schüsseln Typ 24, d – andere vasenförmige Gefäße, e – eiförmige Töpfe (Typ 43), Koexistenz der Vase und eines eiförmigen Topfes.

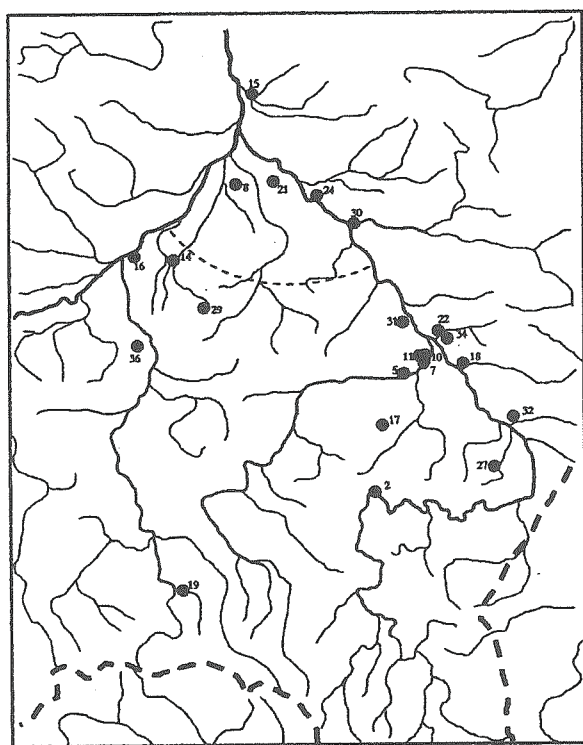
Tabl. XI. Планиграфия отдельных могильников. 1 – Липник, пам. 5 (скопление погребений в северо-западной части памятника): a – погребение фазы IA, b – погребение фазы IB, c – погребение фазы II, d – погребение фазы III, e – погребение разрушенное или неопределенной хронологии. 2 – Трещовка, пам. 1: a – вазы типов 17 и 20, b – вазы типов 21–23, 25–27, c – миски типа 24, d – иные вазообразные сосуды, e – яйцевидные горшки (тип 43), f – сосуществование вазы и яйцевидного горшка.



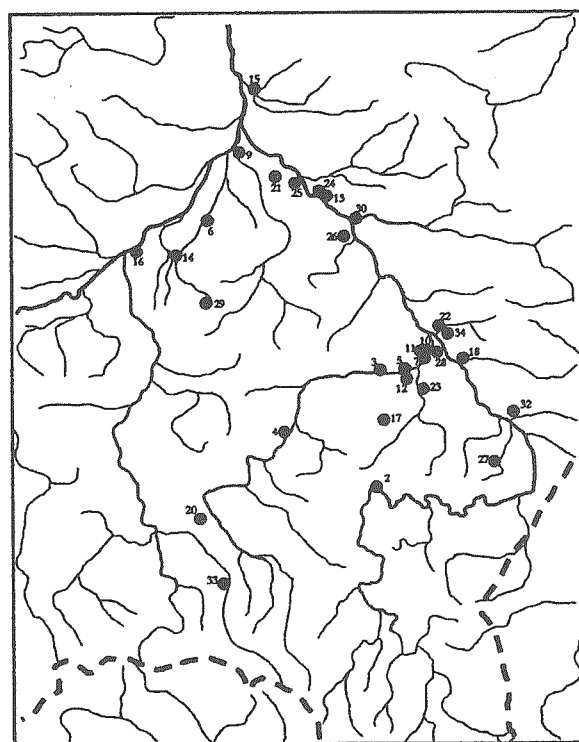
1



2



3



4

0 100 km

△ - a

- - - b

Tabl. XII. Stanowiska, na których wystąpiły naczynia zaliczone do typów 1-3 (mapa 1), 4-10 (mapa 2), 11-20 (mapa 3), 21-28 (mapa 4). 1. Albigowa, st. 1; 2. Bachórz Chodorówka, st. 1; 3. Białobrzegi, st. 1; 4. Boguchwała, st. ?; 5. Budy Łańcuckie, st. 1; 6. Chmielów, st. 1; 7. Chodaczów, st. 2; 8. Furmany, st. 1; 9. Gorzyce, st. 1; 10. Grodzisko Dolne, st. 1; 11. Grodzisko Dolne, st. 2; 12. Grzęska, st. 1; 13. Kłyżów, st. 1; 14. Knapy, st. 1; 15. Kosin, st. 2; 16. Krzemienica, st. 1; 17. Lipnik, st. 5; 18. Manasterz, st. 6; 19. Nienaszów, st. 8; 20. Niepla, st. 3; 21. Obojna-Zaosie, st. 1; 22. Paluchy, st. 1; 23. Przeworsk, st. 8; 24. Pysznica, st. 1; 25. Stalowa Wola-Rozwadów, st. 3; 26. Stróża, st. A; 27. Trójczyce, st. 1; 28. Tryńcza, st. 1; 29. Trzęsówka, st. 1; 30. Ula-

rze ci
podst
kultur
N
jeszcz
nia o
nych
może
chylo
(co p
w Fur
tabl. I
Zbyd
przyk
nia zn
H. Wi
wskaz
nych
ska w
natom
naczy
środo
leżą t
nad śr
Możn
fy gru
wy p
odmia
czyni
ceram
specy
pek 20
N
związ
Chodz
dla ho
1981,

Taf. XI

Табл. X

rze cmentarzyska na stanowisku 20 w Machowie – brak jest podstaw by stwierdzić czy ewentualne różnice w podłożu kulturowym są również czytelne w materiale zabytkowym.

Niewątpliwie można natomiast wskazać na związane jeszcze z fazą wczesną zróżnicowanie wynikające z podlegania obu wariantów grupy tarnobrzesckiej biegnącym z różnych kierunków wpływom. Jako punkt wyjścia do rozważań może tu posłużyć naczynie wazowate o obłym brzuścu i rozchylonej szyjce, które wystąpiło wraz ze szpilą typu Pleszów (co pozwala datować zespół na fazę HaA) w grobie 107 w Furmanach (K. Ormian, M. Brylska, K. J. Guściora 2001, tabl. III, 6; IV, 16). Niemal identyczną formę, pochodzącą ze Zbydniowa, przedstawia S. Czopek (2001, ryc. 18) jako przykład przedklasycznej wazy nadsańskiej, podobne naczynia znane są też z wczesnej fazy grupy środkowopolskiej (np. H. Wiklak 1963, tabl. XI, 8). Na ten sam kierunek wpływów wskazują również inne formy znane ze stanowisk położonych na dolnym Sanem, jak na przykład wazy z cmentarzyska w Machowie (A. Krauss 1977, zwłaszcza tabl. I, 3). Brak natomiast zupełnie na tym terenie (przynajmniej jak dotąd) naczyń, które można by uznać za przykłady oddziaływań ze środowiska kultury Gava, do sporadycznie spotykanych należą też okazy noszące cechy stylistyki typowej dla obszarów nad środkowym Sanem, jak misy o ostrym profilu z Furman. Można zatem przypuszczać, że w przypadku północnej strefy grupy tarnobrzesckiej najistotniejsze znaczenie miały wpływy płynące z terenu kształtującej się wówczas wschodniej odmiany kultury łużyckiej. Oddziaływania te mogły się przyczynić do powstania tutaj lokalnego nurtu w wytwórczości ceramiki, który w fazie środkowej zaowocował powstaniem specyficznej dla tego rejonu stylistyki „nadsańskiej” (S. Czopek 2001, s. 141–142).

Należy zwrócić uwagę na jeszcze jeden, tym razem nie związany z ceramiką element omawianego zróżnicowania. Chodzi tu o występowanie wyrobów brązowych właściwych dla horyzontu skarbów typu Sieniawa (W. Blajer, A. Szpunar 1981, s. 314; W. Blajer 1999, s. 124–125). Powszechnie

przyjmuje się związek tych znalezisk z wczesną fazą grupy tarnobrzesckiej (K. Moskwa 1976, s. 87; W. Blajer 1999, s. 125). Dla omawianego tu problemu ważne jest jednak, że zabytki metalowe typu Sieniawa lub okazy do nich nawiązujące znane są nad dolnym Sanem zaledwie dwóch stanowisk, natomiast aż w jedenastu przypadkach wystąpiły na terenie południowej strefy grupy tarnobrzesckiej (tabl. XII, 1)²¹.

W środkowej fazie rozwoju grupy tarnobrzesckiej, wytwórczość ceramiczna jej północnej strefy zostaje zdominowana przez stylistykę „nadsańską”. W tym okresie stanowiska z wazami nadsańskimi pojawiają się na terenach nie objętych dotąd osadnictwem, sięgając powyżej ujścia Tanwi do Sanu (Kopki). Pomimo widocznych wyraźnie różnic w stylistyce ceramiki obu wariantów grupy tarnobrzesckiej, w tym okresie wskazać można więcej nawiązań pomiędzy poszczególnymi typami naczyń niż w fazie wczesnej (tabl. XII, 3). Dotyczą one przede wszystkim podobieństwa niektórych odmian mis zbydniowskich do inaczej zdobionych, lecz zbliżonych pod względem formy okazów z południowej strefy. Bezpośrednim świadectwem kontaktów pomiędzy oboma wariantami grupy tarnobrzesckiej może być obecność odosobnionego znaleziska wazy nadsańskiej z cmentarzyska w Paluchach (A. Kostek 1996, ryc. 9a) lub pojawienie się motywu zaplatanych trójkątów w ornamentyce naczyń z południowej strefy (J. Chochorowski 1989, s. 607; M. Gedl 1994, s. 39). W tym samym czasie, na obszarze nad dolnym Sanem po raz

²¹ Znaleziska z północnej strefy grupy tarnobrzesckiej: Przędzel (W. Blajer 1999, s. 193), Tarnobrzeg-Machów, st. 7a (W. Blajer 1999, s. 207). Znaleziska ze strefy południowej: Budy Głogowskie (W. Blajer 1989, s. 120), Grodzisko Dolne, st. 1 (S. Czopek 1996, s. 24; W. Blajer 1989, s. 117), Kańczuga (W. Blajer 1989, s. 117), Lipnik, st. 5 (W. Blajer 2000, s. 47), Maćkówka (W. Blajer 1999, s. 179–180), Pelkinie (W. Blajer 1989, s. 117), Rzeszów (W. Blajer 1999, s. 199–200), Sieniawa (W. Blajer 1999, s. 200), Świlcza (uprzejma informacja mgr K. Ormiana), Wietlin III, st. 1 (A. Kostek 1991, s. 35), Wiśniowa (W. Blajer 1999, s. 215), a ewentualnie także Kłęczany (W. Blajer 1989, s. 112; 1999, s. 170).

nów, st. 1; 31. Wierzawice, st. 4; 32. Wietlin III, st. 1; 33. Wietrzno, st. „Bania”; 34. Wylewa, st. 4 (dawniej jako Pigany, st. 5); 35. Zbydniów, st. 1; 36. Zaborcze, st. 1; a – znaleziska ozdób brązowych typu Sieniawa (za W. Blajer 1989, z uzupełnieniem autora); b – południowy zasięg występowania waz nadsańskich.

Taf. XII. Fundstellen auf denen man Gefäße vom Typ 1–3 (Karte 1), 4–10 (Karte 2) 11–20 (Karte 3), 21–28 (Karte 4) festgestellt hat: 1. Albigowa, Fundst. 1; 2. Bachórz Chodorówka, Fundst. 1; 3. Białobrzegi, Fundst. 1; 4. Boguchwała, Fundst. ?; 5. Budy Łańcuckie, Fundst. 1; 6. Chmielów, Fundst. 1; 7. Chodaczów, Fundst. 2; 8. Furmany, Fundst. 1; 9. Gorzyce, Fundst. 1; 10. Grodzisko Dolne, Fundst. 1; 11. Grodzisko Dolne, Fundst. 2; 12. Grzęska, Fundst. 1; 13. Kłyżów, Fundst. 1; 14. Knapy, Fundst. 1; 15. Kosin, Fundst. 2; 16. Krzemienica, Fundst. 1; 17. Lipnik, Fundst. 5; 18. Manasterz, Fundst. 6; 19. Nienaszów, Fundst. 8; 20. Niepla, Fundst. 3; 21. Obojna – Zaosie, Fundst. 1; 22. Paluchy, Fundst. 1; 23. Przeworsk, Fundst. 8; 24. Pysznica, Fundst. 1; 25. Stalowa Wola-Rozwadów, Fundst. 3; 26. Stróża, Fundst. A; 27. Trójczyce, Fundst. 1; 28. Tryńcza, Fundst. 1; 29. Trzęsówka, Fundst. 1; 30. Ulanów, Fundst. 1; 31. Wierzawice, Fundst. 4; 32. Wietlin III, Fundst. 1; 33. Wietrzno, Fundst. „Bania”; 34. Wylewa, Fundst. 4 (früher als Pigany bekannt, Fundst. 5); 35. Zbydniów, Fundst. 1; 36. Zaborcze, Fundst. 1; a – Bronzeschmuckfund vom Typ Sieniawa (nach W. Blajer 1989, mit der Ergänzung des Autors); b – das Auftreten der San Vasen – südliche Ausdehnung.

Табл. XII. Памятники, на которых выступили сосуды, причисленные к типам 1–3 (карта 1), 4–10 (карта 2), 11–20 (карта 3), 21–28 (карта 4). 1. Альбигова, пам. 1; 2. Бахуж Ходоровка, пам. 1; 3. Бялобжеги, пам. 1; 4. Богухвала, пам. ?; 5. Буды Ланьцутские, пам. 1; 6. Хмелев, пам. 1; 7. Ходачов, пам. 2; 8. Фурманы, пам. 1; 9. Гожицы, пам. 1; 10. Гродзиско Дольное, пам. 1; 11. Гродзиско Дольное, пам. 2; 12. Гженска, пам. 1; 13. Клыжув, пам. 1; 14. Кнапы, пам. 1; 15. Косин, пам. 2; 16. Кжеменица, пам. 1; 17. Липник, пам. 5; 18. Манастеж, пам. 6; 19. Ненашов, пам. 8; 20. Непля, пам. 3; 21. Обойна-Заосе, пам. 1; 22. Палюхи, пам. 1; 23. Пшеворск, пам. 8; 24. Пышница, пам. 1; 25. Стальова Воля-Розвадов, пам. 3; 26. Стружа, пам. A; 27. Труйчицы, пам. 1; 28. Трыньча, пам. 1; 29. Тженсовка, пам. 1; 30. Улянов, пам. 1; 31. Вежавицы, пам. 4; 32. Ветлин III, пам. 1; 33. Ветжно, пам. «Баня»; 34. Выева, пам. 4 (ранее Пиганы, пам. 5); 35. Збыднєв, пам. 1; 36. Заборче, пам. 1; а – находки бронзовых украшений типа Сениава (за W. Blajer 1989, с дополнением автора); б – южная граница выступления надсанских ваз.

pierwszy notuje się wpływy zakarpackie w ceramice (S. Czopek 2001, s. 134–136).

Pełne ujednolicenie materiałów grupy tarnobrzesckiej ma miejsce w III fazie. Dla większości form z tego okresu znaleźć można nawiązania w całym dorzeczu Sanu (tabl. XII, 4). Wydaje się, że ewentualne zróżnicowanie w tej fazie może być natomiast widoczne pomiędzy stanowiskami użytkowymi od początku rozwoju grupy tarnobrzesckiej, a tymi, które zostały założone dopiero we wczesnej epoce żelaza.

ZAKOŃCZENIE

Powyższe ustalenia dotyczące periodyzacji ceramiki grupy tarnobrzesckiej traktować można jako przykład lokalnego schematu chronologicznego, powstałego wyłącznie w oparciu o analizę współwystępowania zabytków w zespołach zwartych. Przyjęta metoda w pewien sposób zakłada zatem izolację analizowanej bazy źródłowej. Tymczasem grupa tarnobrzescka przez cały okres swojego rozwoju podlegała wpływom zewnętrznym, które odgrywały istotną rolę w przekształcaniu miejscowej tradycji produkcji ceramicznej, lub nawet, jak twierdzi J. Chochorowski (1989, s. 609) nadawały tym przemianom rytm analogiczny do obserwowanego na obszarach zakarpackich i naddniestrzańskich. Świadomość

Wspomniane ujednolicenie jest – jak się powszechnie uważa – wynikiem oddziaływań zewnętrznych biegnących ze wschodu i południowego wschodu ze środowisk stepowych i powiązanych z nimi lokalnych ugrupowań. O sile tych wpływów świadczyć może ich zasięg, który nie ogranicza się tylko do terytorium grupy tarnobrzesckiej, lecz obejmuje także znaczne obszary wschodniego odłamu kultury lужицкой i sięga aż na Kujawy (R. Grygiel 1995).

tych zależności jest niezbędna w zrozumieniu procesu zmian w stylistyce ceramiki, na który obok miejscowej tradycji, zapewne w różnym stopniu odrębnej dla poszczególnych stanowisk lub mikroregionów osadniczych, składały się także kontakty lokalne pomiędzy zespołami osadniczymi należącymi do tej samej jednostki kulturowej oraz oddziaływania zewnętrzne. Należy wyrazić nadzieję, że zaprezentowany tu schemat może być pomocny w przeprowadzaniu bardziej szczegółowych analiz, mających na celu określenie charakteru związków pomiędzy poszczególnymi regionami w obrębie grupy tarnobrzesckiej oraz jej kontaktów z sąsiednimi obszarami.

ZESTAWIENIE NACZYŃ WYKORZYSTANYCH DO UTWORZENIA GŁÓWNYCH 28 TYPÓW

Typ 1

Bachórz Chodorówka, st. 1, gr. 85, 263, 398 (M. Gedl 1994, tabl. XIV, 8; XLIV, 12; LXIII, 11); Grodzisko Dolne, st. 1, gr. I, 127 (M. Gedl 1960, ryc. 3; S. Czopek 1996, tabl. XL, 1); Lipnik, st. 5, gr. 79, 90C, 95, 140, 180 (W. Blajer 2000, ryc. 5b; M. Przybyła 2002, tabl. XXIV, 9; XXVII, 2; XXX, 3; LXVIII, 3).

Typ 2

Bachórz Chodorówka, st. 1, gr. 110, 789 (M. Gedl 1994, tabl. XIX, 2; CXXI, 13); Furmany, st. 1, gr. 101 (K. Ormian, M. Brylska, K. J. Guściora 2001, tabl. I, 1); Grodzisko Dolne, st. 1, gr. 27, 127, 138 (S. Czopek 1996, tabl. XXIII, 15; XXXIX, 3, 4; XLIII, 8); Lipnik, st. 5, gr. 7, 35, 79, 140, 141 (W. Blajer 1999b, ryc. 3e; 4d; 2000, ryc. 5a; M. Przybyła 2002, tabl. LI, 3); Manasterz, st. 6, gr. 14 (P. Godlewski 2001, tabl. V, 2); Paluchy, st. 1, gr. 184 (S. Lewandowski 1979, tabl. II, c).

Typ 3

Bachórz Chodorówka, st. 1, gr. 282 (M. Gedl 1994, tabl. XLVI, 16); Chodaczów, st. 2, gr. 68, 104 (S. Czopek 1996, tabl. X, 4, 6, 7; XV, 6); Manasterz, st. 6, gr. 1, 11, 18, 65, 79, 83, 87 (P. Godlewski 2001, tabl. I, 1; IV, 4; V, 4; X, 6; XI, 6, 8; XIII, 3); Lipnik, st. 5, gr. 102, 180 (M. Przybyła 2002, tabl. XXXIV, 3; LXVIII, 2); Paluchy, st. 1, gr. 924 (A. Kostek 1996, ryc. 5c).

Typ 4

Bachórz Chodorówka, st. 1, gr. 85, 549, 757 (M. Gedl 1994, tabl. XIV, 10; LXXXVI, 22; CXVII, 10); Bachórz, st. 16, ob. 78 (M. Gedl 1998, tabl. III, 8); Chodaczów, st. 2, gr. 102 (S. Czopek 1996, tabl. XVI, 3); Furmany, st. 1, gr. 279 (K. Ormian, M. Brylska, J. K. Guściora 2001, tabl. III, 16); Grodzisko Dolne, st. 1, gr. 139 (S. Czopek 1996, tabl. XLIII, 13); Lipnik, st. 5, gr. 80 (M. Przybyła

2002, tabl. XXVI, 1); Manasterz, st. 6, gr. 8 (P. Godlewski 2001, tabl. III, 5); Paluchy, st. 1, gr. 185, 513 (A. Kostek 1996, ryc. 4f; S. Lewandowski 1979, tabl. II, r); Zbydniów, st. 1, gr. 188 (K. Moskwa 1979, tabl. XVII, 13).

Typ 5

Bachórz Chodorówka, st. 1, gr. 18, 25, 82, 109, 465, 548, 653, 748 (M. Gedl 1994, tabl. III, 5, 12; XII, 2; XVIII, 9; LXXIV, 4; LXXXVII, 14; C, 12; CXV, 4; ryc. 70); Grodzisko Dolne, st. 1, gr. 11, 25, 112, 139 (S. Czopek 1996, tabl. XXI, 4; XXIII, 11; XXXII, 11; XLIII, 16); Lipnik, st. 5, gr. 141, 222 (W. Blajer 2000, ryc. 6f; M. Przybyła 2002, tabl. LXXXI, 8).

Typ 6

Bachórz Chodorówka, st. 1, gr. 1, 94, 95, 96, 128, 500, 506, 568, 599, 676, 721 (M. Gedl 1994, tabl. I, 1; XV, 12; XVI, 10, 16; XXII, 10; LXXIX, 15; LXXX, 20; XC, 26; XCIII, 12; CIV, 2; CXI, 4); Lipnik, st. 5, gr. 90C, 200 (M. Przybyła 2002, tabl. XXVII, 1; LXXIV, 2).

Typ 7

Bachórz Chodorówka, st. 1, gr. 1, 317, 550 (M. Gedl 1994, tabl. I, 2; LII, 12; LXXXVII, 6); Grodzisko Dolne, st. 1, gr. 8, 128, 131, 139 (S. Czopek 1996, tabl. XIX, 15; XLI, 2, 7; XLIII, 12); Lipnik, st. 5, gr. 113, 177 (W. Blajer 2000, ryc. 4e; 2001b, ryc. 4d); Zbydniów, st. 1, gr. 184 (K. Moskwa 1979, tabl. XVII, 5).

Typ 8

Albigowa, st. 1, gr. 7 (M. Gedl 1998b, ryc. 4, 22); Bachórz Chodorówka, st. 1, gr. 95, 505, 618, 719 (M. Gedl 1994, tabl. XVI, 12; LXXX, 7; XCVI, 8); Grodzisko Dolne, st. 1, gr. 43 (S. Czopek 1996, tabl. XXVI, 3); Lipnik, st. 5, gr. 99, 177, 200 (W. Blajer 2000, ryc. 3a; 2001b, ryc. 4g; M. Przybyła 2002, tabl. LXXIV, 3).

Typ 9

Bachórz Chodorówka, st. 2, gr. 27, 60 (S. Czopek 1996, tabl. XXIX, 6; LIII, 6); Lipnik, st. 5, gr. 9; XIV, 4 (W. Blajer 2000, ryc. 3/81).

Typ 10

Bachórz Chodorówka, st. 2, gr. 313, 673 (M. Gedl 1994, tabl. 10; XXX, 44, 55, c); Manasterz, st. 6, gr. 8 (P. Godlewski 2001, tabl. III, 5).

Typ 11

Bachórz Chodorówka, st. 2, gr. 485, 492 (M. Gedl 1994, tabl. XXXVII, 4; CXXI, 13); Manasterz, st. 6, gr. 14 (P. Godlewski 2001, tabl. V, 2).

Typ 12

Bachórz Chodorówka, st. 2, gr. 490 (M. Gedl 1994, tabl. LXXVI, 2); Lipnik, st. 5, gr. 90C (S. Czopek 1996, ryc. 9e).

Typ 13

Bachórz Chodorówka, st. 2, gr. 11 (M. Przybyła 2002, tabl. XXIV, 9).

Typ 14

Bachórz Chodorówka, st. 2, gr. 763 (M. Gedl 1994, tabl. LXXVI, 8); Lipnik, st. 5, gr. 2001b, ryc. 1); Wietlino, st. 1, gr. 1 (W. Blajer 2000, ryc. 1).

Typ 15

Bachórz Chodorówka, st. 2, gr. 216 (W. Blajer 2000, ryc. 1); Lipnik, st. 5, gr. 113 (W. Blajer 2000, ryc. 4e).

Typ 16

Bachórz Chodorówka, st. 2, gr. 1996, tabl. 1; J. Miskiewicz, st. 1, gr. 94, 96; Wierzbica, st. 4, gr. 12.

Typ 9

Bachórz Chodorówka, st. 1, gr. 118, 263, 559, 675 (M. Gedl 1994, tabl. XXI, 4; XLIV, 10; LXXXIX, 22; CIII, 9); Chodaczów, st. 2, gr. 41 (S. Czopek 1996, tabl. V, 13); Grodzisko Dolne, st. 1, gr. 27, 67, 73, 110 (S. Czopek 1996, tabl. XXIII, 16; XXVIII, 10; XXIX, 6; XXXIII, 7); Lipnik, st. 5, gr. 143 (M. Przybyła 2002, tabl. LIII, 6); Manasterz, st. 6, gr. 55, 100 (P. Godlewski 2001, tabl. IX, 9; XIV, 4); Paluchy, st. 1, gr. 185 (S. Lewandowski 1979, tabl. II, q), Wierzawice, st. 4, gr. 10 (K. Moskwa 1984, tabl. II, 6); Wietlin III, gr. 3/81 (A. Kostek 1991, tabl. I, 7).

Typ 10

Bachórz Chodorówka, st. 1, gr. 128, 135, 140, 141, 228, 261, 313, 673, 680, (M. Gedl. 1994, tabl. XXII, 8; XXIV, 10; XXV, 2, 10; XXXVIII, 20; XLIV, 7; LII, 2; CIII, 5; CIV, 6); Lipnik, st. 5, gr. 44, 55, ob. 88, 109, 112 (W. Blajer 1999, ryc. 4h; 2000, ryc. 3c; M. Przybyła 2002, tabl. XIV, 1; XXVI, 8; XXXVII, 1).

Typ 11

Bachórz Chodorówka, st. 1, gr. 69, 87, 210, 218, 253, 286, 482, 485, 492, 677, 784 (M. Gedl 1994, tabl. X, 5; XIV, 1; XXXVI, 16; XXXVII, 8; XLII, 9; XLVII, 10; LXXVI, 16, 20; LXXVII, 14; CIV, 4; CXXI, 6); Lipnik, st. 5, gr. 154 (M. Przybyła 2002, tabl. LVII, 2); Manasterz, st. 6, gr. 29 (P. Godlewski 2001, tabl. VII, 5); Nienaszów, st. 8, ob. 1 (M. Gedl 1998, tabl. XXX, 4).

Typ 12

Bachórz Chodorówka, st. 1, gr. 3, 24, 115, 272, 435, 485, 488, 490 (M. Gedl 1994, tabl. II, 7; III, 9; XX, 3; XLVI, 1; LXIX:14; LXXVI:21; LXXVII:17, 20); Grodzisko Dolne, st. 1, gr. 18 (S. Czopek 1996, tabl. XXI, 10); Paluchy, st. 1, gr. 628 (A. Kostek 1996, ryc. 9e).

Typ 13

Bachórz Chodorówka, st. 1, gr. 356, 536, 688, 690 (M. Gedl 1994, tabl. LVIII, 11; LXXXV, 3; CV, 12, 17); Grodzisko Dolne, st. 2, gr. 11 (S. Czopek 1996, tabl. XXI, 6); Lipnik, st. 5, gr. 245 (M. Przybyła 2002, tabl. XCI, 1).

Typ 14

Bachórz Chodorówka, st. 1, gr. 101, 197, 218, 361, 478, 540, 763 (M. Gedl 1994, tabl. XVII, 1; XXXIV, 6; XXXVII, 9; LIX, 6; LXXVI, 8; LXXXV, 9; CXVIII, 7); Lipnik, st. 5, gr. 163 (W. Blajer 2001b, ryc. 4a); Trzęsówka, st. 1, gr. 83 (K. Moskwa 1971, tabl. XI, 1); Wietlin III, st. 1, gr. 61/82 (A. Kostek 1991, tabl. XI, 1).

Typ 15

Bachórz Chodorówka, st. 1, gr. 20, 440, 492, 501, 699 (M. Gedl 1994, tabl. III, 4; LXX, 1; LXXVII, 13; LXXIX, 2; CVII, 3); Grodzisko Dolne, st. 1, gr. 58, 66, 99 (S. Czopek 1996, tabl. XXVII, 12; XXVIII, 9; XXXI, 9); Kosin, st. 2, gr. 253 (J. Miśkiewicz, T. Węgrzynowicz 1974, tabl. VII, 17); Lipnik, st. 5, gr. 72, 91, 216 (W. Blajer 2001, ryc. 5g; M. Przybyła 2002, tabl. XXII, 1; XXIX, 8); Paluchy, st. 1, gr. 897 (A. Kostek 1996, ryc. 10g).

Typ 16

Bachórz Chodorówka, st. 1, gr. 142, 257, 388, 401, 406, 422 (M. Gedl 1994, tabl. XXV, 13; XLIII, 11; LXII, 11; LXIV, 1; LXV, 3; LXVII, 4); Grodzisko Dolne, st. 1, gr. 77, 92, 118 (S. Czopek 1996, tabl. XXIX, 11; XXX, 18; XXXIV, 9); Kosin, st. 2, gr. 30 (J. Miśkiewicz, T. Węgrzynowicz 1974, tabl. II, 2); Krzemienica, st. 1, gr. 94, 95, 106 (E. Szarek-Waszkowska 1975, tabl. IX, 1, 7; XI, 6); Wierzawice, st. 4, gr. 8 (K. Moskwa 1984, tabl. II, 1); Wylewa, st. 4, gr. 124 (H. Różańska 1961, tabl. LXXXIV, 12).

Typ 17

Bachórz Chodorówka, st. 1, gr. 204, 287, 422, 536 (M. Gedl 1994, tabl. XXXV, 13; XLVII, 14; LXVII, 3; LXXXV, 4); Furmany, st. 1, gr. 181 (K. Ormian 1998, tabl. LXII, 4); Grodzisko Dolne, st. 1, gr. 128 (S. Czopek 1996, tabl. XLI, 3); Knapy, st. 1, gr. 64 (K. Moskwa 1976, ryc. 31o); Krzemienica, st. 1, gr. 101 (E. Szarek-Waszkowska 1975, tabl. X, 9); Lipnik, st. 5, gr. 188 (W. Blajer 2001b, ryc. 5b); Trzęsówka, st. 1, gr. 1, 5, 73, 150, 255, 289, 318, 320, 327 (K. Moskwa 1971, tabl. I, 1, 7; IX, 11; XVIII, 11; XXX, 1; XXXIV, 8; XXXVII, 7, 11; XXXIX, 5); Ulanów, st. 1 (W. Poradyło 1995, tabl. XVII, 1); Wylewa, st. 4, gr. 21, 49 (H. Różańska 1961, tabl. LXXXVI, 2; LXXXVIII, 7).

Typ 18

Bachórz Chodorówka, st. 1, gr. 103, 120, 162, 197, 287, 343, 380, 401, 438, 447, 449, 490, 509, 559, 692, 698, 699, 742, 763 (M. Gedl 1994, tabl. XVII, 7; XXI, 1; XXIX, 5; XXXIV, 5; XLVII, 13; LVI, 9; LXI, 15; LXIV, 4; LXIX, 6; LXXI, 4, 7; LXXVII, 16; LXXX, 11; LXXXIX, 23; CVI, 2; CVII, 4, 5; CXIV, 12; CXVIII, 8). Chodaczów, st. 2, gr. 24 (S. Czopek 1996, tabl. IV, 11); Grodzisko Dolne, st. 1, gr. 69 (S. Czopek 1996, tabl. XXVIII, 18); Lipnik, st. 5, gr. 47, 216 (W. Blajer 1999b, ryc. 4f; 2001b, ryc. 5f); Manasterz, st. 6, gr. 72 (P. Godlewski 2001, tabl. X, 10); Obojna-Zaosie, st. 1, materiały luźne (E. Szarek-Waszkowska 1973, tabl. VI, 12); Ulanów, st. 1 (W. Poradyło 1995, tabl. XVIII, 2); Wierzawice, st. 4, gr. 8 (K. Moskwa 1984, tabl. II, 2); Zaborce, st. 1, ob. 5 (W. Blajer 1984, tabl. II, 11).

Typ 19

Bachórz Chodorówka, st. 1, gr. 43, 380, 449, 481 (M. Gedl 1994, tabl. VI, 17; LXI, 14; LXXI, 9; LXXXVI, 19); Grodzisko Dolne, st. 1, gr. 117 (S. Czopek 1996, tabl. XXXIV, 6); Lipnik, st. 5, gr. 142, 175, 188 (W. Blajer 2001, ryc. 5a; M. Przybyła 2002, tabl. LIII, 2; LXV, 7); Manasterz, st. 6, gr. 29 (P. Godlewski 2001, tabl. VII, 9); Paluchy, st. 1, gr. 217 (A. Kostek 1996, ryc. 8b); Pysznica, st. 1, gr. 49, 446, 462 (S. Czopek 2001, tabl. XV, 1; XLV, 3; XLVII, 7).

Typ 20

Bachórz Chodorówka, st. 1, gr. 343, 380, 391, 403, 449, 626 (M. Gedl 1994, tabl. LVI, 8; LXI, 16; LXII, 7; LXIV, 9; LXXI, 12; XCVII, 19); Budy Łańcuckie, st. 1 (W. Poradyło 1995, tabl. VII, 3); Grodzisko Dolne, st. 1, gr. 42 (S. Czopek 1996, tabl. XXVI, 1); Grodzisko Dolne, st. 2, gr. 76 (K. Moskwa 1962, tabl. LXIII, 14); Lipnik, st. 5, gr. 148 (W. Blajer 2000, ryc. 6a); Paluchy, st. 1, gr. 329 (A. Kostek 1996, ryc. 7c); Pysznica, st. 1, gr. 111 (S. Czopek 2001, tabl. XXII, 3); Trójczyce, st. 1, gr. 28, 73, 95 (W. Poradyło 2001, tabl. II, 2; V, 7; VIII, 1); Trzęsówka, st. 1, gr. 44 (K. Moskwa 1971, tabl. V, 8); Wylewa, st. 6, gr. 24, 34, 42 (H. Różańska 1961, tabl. LXXXVI, 8; LXXXVII, 1, 9).

Typ 21

Bachórz Chodorówka, st. 1, gr. 250 (M. Gedl 1994, tabl. XLI, 22); Manasterz, st. 6, gr. 62 (P. Godlewski 2001, tabl. X, 1); Pysznica, st. 1, gr. 723 (S. Czopek 2001, tabl. LXXXIX, 3); Trzęsówka, st. 1, gr. 9, 88, 131, 174, 194 (K. Moskwa 1971, tabl. I, 9; XI, 6; XXI, 2; XXIV, 4; XVII, 1); Wylewa, st. 4, gr. 1, 23, 29, 117, 123 (H. Różańska 1961, tabl. LXXIV, 1; LXXXVI, 1, 3; LXXXIV, 2, 4).

Typ 22

Bachórz Chodorówka, st. 1, gr. 339, 368, 468, 542, 630 (M. Gedl 1994, tabl. LVI, 1; LX, 1; LXXV, 1; LXXXVI, 6; XCVIII, 1); Budy Łańcuckie, st. 1 (K. Moskwa 1976, ryc. 5a); Grodzisko Dolne, st. 1, gr. 69, 70, 85 (S. Czopek 1996, tabl. XXVIII, 17; XXIX, 1; XXX, 6); Grzęska, st. 1 (K. Moskwa 1976, ryc. 24c); Kłyżów, st. 1, gr. 119 (S. Czopek 1996b, ryc. 5h); Krzemienica, st. 1, gr. 128

(E. Szarek-Waszkowska 1975, tabl. XV, 6); Paluchy, st. 1, gr. 411 (A. Kostek 1996, ryc. 6c); Trójczyce, st. 1, gr. 32 (W. Poradyło 2001, tabl. II, 5); Tryńcza, st. 1 (K. Moskwa 1976, ryc. 65c); Trzęsówka, st. 1, gr. 87, 291 (K. Moskwa 1971, tabl. XI, 4; XXXV, 3); Wietlin III, gr. 37/82, 43/82 (A. Kostek 1991, tabl. VII, 5; VIII, 6); Wylewa, st. 4, gr. 6, 15, 81 (H. Różańska 1961, tabl. LXXIV, 8; LXXV, 5; LXXXI, 4).

Typ 23

Gorzyce, st. 1, gr. 134 (K. Moskwa 1960, tabl. XV, 1); Kosin, st. 2, gr. 206 (J. Miśkiewicz, T. Węgrzynowicz 1974, tabl. VI, 15); Lipnik, st. 5, gr. 186 (M. Przybyła 2002, tabl. LXX, 1); Trzęsówka, st. 1, gr. 82, 191, 192, 203, 235, 274, 329 (K. Moskwa 1971, tabl. X, 10; XXIII, 7, 9; XXV, 1; XXVIII, 1; XXXII, 9; XXXIX, 10).

Typ 24

Bachórz Chodorówka, st. 1, gr. 162, 471, 502 (M. Gedl 1994, tabl. XXIX, 2; LXXXV, 14; LXXXIX, 9); Białobrzegi, st. 1 (S. Czopek 1996, ryc. 11s); Boguchwała, st. ? (S. Czopek 1993, ryc. 5, 3); Kłyżów, st. 1, gr. 49, 156 (S. Czopek 1996b, ryc. 3a; 4h); Knapy, st. 1, gr. 8, 203 (S. Czopek 1993, ryc. 5, 1, 2); Kosin, st. 2, gr. 53, 326 (J. Miśkiewicz, T. Węgrzynowicz 1974, tabl. II, 14; X, 4); Krzemienica, st. 1, gr. 114 (E. Szarek-Waszkowska 1975, tabl. XII, 6); Lipnik, st. 5, gr. 159 (W. Blajer 2000, ryc. 6c); Niepla, st. 3 (M. Gedl 1998, tabl. XXXII, 7); Przeworsk, st. 8 (S. Czopek 1986, ryc. 4e, g; 1993, ryc. 3, 3); Obojna-Zaosie, st. 1, gr. 19, materiały luźne (E. Szarek-Waszkowska 1973, tabl. V, 12; ryc. 1c); Trójczyce, st. 1, gr. 101, materiały luźne (W. Poradyło 2001, tabl. VIII, 9; XIV, 27, 28); Trzęsówka, st. 1, gr. 52, 65, 136, 175, 210, 237 (K. Moskwa 1971, tabl. VI, 2; VIII, 10; XVII, 11; XXI, 4; XXV, 13; XXVIII, 5); Wietlin III, st. 1, gr. 18/81, 20/81, 28/81, 29/81, materiały luźne (A. Kostek 1991, tabl. IV, 3, 8; VI, 4, 6; XIX, 2); Wietrzno, st. „Bania” (M. Gedl 1998, tabl. XLVII, 11).

Typ 25

Bachórz Chodorówka, st. 1, gr. 255, 650 (M. Gedl 1994, tabl. XLIII, 2; C, 14); Chmielów, st. 1, gr. 6 (A. Krauss 1967, tabl. I, 2); Kłyżów, st. 1, gr. 156 (S. Czopek 1996b, ryc. 4i); Kopki, st. 3 (W. Poradyło, tabl. IX, 2); Kosin, st. 2, gr. 136, 246 (J. Miśkiewicz, T. Węgrzynowicz 1974, tabl. V, 4; VIII, 9); Krzemienica, st. 1, gr. 78, 79 (E. Szarek-Waszkowska 1975, tabl. VII, 1, 5); Paluchy, st. 1, gr.

14 (S. Lewandowski 1979, tabl. IV, a); Stróża, st. A, (W. Poradyło 1995, tabl. XV, 2); Trójczyce, st. 1, gr. 16, 30, 80 (W. Poradyło 2001, tabl. I, 12; II, 3; VI, 5); Trzęsówka, st. 1, gr. 3, 45, 100, 123, 124, 130, 162 (K. Moskwa 1971, tabl. I, 5; V, 10; XIII, 3; XVI, 1, 4, 13; XX, 1); Wietlin III, gr. 64/82 (A. Kostek 1991, tabl. XI, 7); Wylewa, st. 4, gr. 74 (H. Różańska 1961, tabl. LXXX, 8).

Typ 26

Bachórz Chodorówka, st. 1, gr. 162, 168, 193, 367, 383, 526 (M. Gedl 1996, tabl. XXIX, 1; XXX, 6; XXXIV, 2; LIX, 16; LXII, 6; LXXXII, 13); Gorzyce, st. 1, gr. 27 (J. Krauss 1974, tabl. XI, 1); Lipnik, st. 5, gr. 149 (M. Przybyła 2002, tabl. LV, 3); Kłyżów, st. 1, gr. 46 (S. Czopek 1996b, ryc. 5c); Knapy, st. 1, gr. 144 (K. Moskwa 1976, ryc. 32k); Kopki, st. 3 (W. Poradyło 1995, tabl. X, 2); Krzemienica, st. 1, gr. 64, 125 (E. Szarek-Waszkowska 1975, tabl. V, 5; XIV, 6); Trzęsówka, st. 1, gr. 20, 62, 89, 258, 293, 302, 311 (K. Moskwa 1971, tabl. II, 12; VIII, 7; XI, 8; XXX, 7; XXXV, 5; XXXVI, 4; XXXVII, 7).

Typ 27

Bachórz Chodorówka, st. 1, gr. 589, materiały ze zniszczonych grobów (M. Gedl 1996, tabl. XCI, 23; CXXXIII, 13); Gorzyce, st. 1, gr. 5 (K. Moskwa 1960, tabl. III, 1); Grzęska, st. 1 (K. Moskwa 1976, ryc. 24e); Knapy, st. 1, gr. 69 (K. Moskwa 1976, ryc. 31n); Krzemienica, st. 1, gr. 108 (E. Szarek-Waszkowska 1975, tabl. XI, 11); Obojna-Zaosie, st. 1, gr. 17, 19 (E. Szarek-Waszkowska 1973, tabl. III, 13; V, 13); Przędzel, st. 5 (W. Poradyło 1995, tabl. XIV, 1); Trzęsówka, st. 1, gr. 57, 178, 253, 264, 273, 285, 298 (K. Moskwa 1971, tabl. VII, 1; XXI, 8; XXXI, 6; XXXIX, 12; XXXIV, 1; XXXV, 12); Wylewa, st. 4, gr. 87, 110 (H. Różańska 1961, tabl. LXXXI, 10; LXXXIII, 5).

Typ 28

Bachórz Chodorówka, st. 1, gr. 777 (M. Gedl 1996, tabl. CXIX, 15–16); Kłyżów, st. 1, gr. 49, 186 (S. Czopek 1996b, ryc. 3b; 4a); Kosin, st. 2, gr. 228 (J. Miśkiewicz, T. Węgrzynowicz 1974, tabl. VII, 17); Manasterz, st. 6, gr. 73 (P. Godlewski 2001, tabl. XI, 4); Przeworsk, st. 8 (S. Czopek 1986, ryc. 5b; 6a; 1993, ryc. 3, 5); Trójczyce, st. 1, gr. 101 (W. Poradyło 2001, tabl. IX, 1); Wietlin III, st. 1, gr. 20/81 (A. Kostek 1991, tabl. IV, 7); Wylewa, st. 4, gr. 13 (H. Różańska 1961, tabl. LXXV, 1).

WYKAZ CYTOWANEJ LITERATURY

wykaz skrótów

Grupa... Grupa tarnobrzeńska kultury łużyckiej, Rzeszów.

Bazielich M.

1982 *Zagadnienie występowania elementów kultury Gava w okolicach Krakowa oraz jej oddziaływanie na grupę tarnobrzeńską kultury łużyckiej*, (w:) *Południowa strefa kultury łużyckiej i powiązania tej kultury z południem*, Kraków–Przemyśl, s. 287–297.

Blajer W.

1984 *Stanowiska grupy tarnobrzeńskiej w Zaborczu i Książnicach*, woj. Rzeszów, „MSROA za lata 1970–1979”, s. 207–214.

1985 *Stan badań nad południowym zasięgiem kultury trzcinieckiej*, „AAC”, t. 24, s. 61–88.

1987 *Problematyka różnicowania terytorialnego kultury trzcinieckiej*, (w:) *Kultura trzciniecka w Polsce*, Kraków, s. 19–33.

1987b *Osada w Rzeszowie–Baranówce na tle południowej strefy kultury trzcinieckiej*, (w:) *Kultura trzciniecka w Polsce*, Kraków, s. 187–191.

1989 *Z problematyki zabytków brązowych wczesnej fazy grupy tarnobrzeńskiej*, (w:) *Grupa...*, s. 111–141.

1999 *Skarby ze starszej i środkowej epoki brązu na ziemiach polskich*, Kraków.

1999b *Wstępne wyniki pierwszego sezonu ratowniczych badań wykopaliskowych na stanowisku 5 w Lipniku, gm. Kańczuga, na obszarze 104–79, „R. Przemyński”*, t. 35, z. 1, Archeologia, s. 75–86.

2000 *Drugi sezon ratowniczych badań wykopaliskowych na stanowisku 5 w Lipniku, pow. Przeworsk (stan. 155 na obszarze 104–79), „R. Przemyński”*, t. 36, z. 1, Archeologia, Przemyśl, s. 37–50.

2001 *Skarby przedmiotów metalowych z epoki brązu i wczesnej epoki żelaza na ziemiach polskich*, Kraków.

- 2001b *Trzeci sezon ratowniczych badań wykopaliskowych na stanowisku 5 w Lipniku, pow. Przeworsk*, „Rocznik Przemyski”, t. 37, z. 1, Archeologia, Przemysł, s. 17–24.
- Blajer W., Czopek S., Kostek A.
1991 *Początki grupy tarnobrzeskiej nad środkowym Sanem*, (w:) *Die Anfänge der Urnenfelderkulturen in Europa*, „Archeologia Interregionalis”, t. 13, s. ??.
- Blajer W., Szpunar A.
1981 *O możliwościach wydzielenia horyzontów skarbów brązowych na obszarze Polski*, „APolski”, t. 26, s. 295–320.
- Boom van den H.
2000 *Ceramika jako nośnik znaczenia: rozważania nad zdobnictwem ceramiki*, (w:) *Kultura symboliczna kręgu pól popielnicowych epoki brązu i wczesnej epoki żelaza w Europie Środkowej*, Warszawa, s. 183–200.
- Chochorowski J.
1985 *Die Vekerzug-Kultur, Charakteristik der Funde*, Prace Archeologiczne, z. 36, Warszawa-Kraków.
1989 *Cmentarzysko grupy tarnobrzeskiej w Manasterzu (stan. 6), gm. Wiązownica, woj. Przemysł, w świetle dotychczasowych badań*, (w:) *Grupa...*, s. 589–615.
1993 *Ekspansja kimeryjska na tereny Europy Środkowej*, Kraków.
- Chomentowska B.
1989 *Osada kultury łużyckiej grupy tarnobrzeskiej w Zawadzie gmina Polaniec, woj. tarnobrzeskie, w świetle dotychczasowych badań*, (w:) *Grupa...*, s. 325–342.
- Czopek S.
1986 *Die Keramik mit skytischen und skytisch-trakischen Einflüssen aus der Fundstelle 8 in Przeworsk, bez. Przemysł*, „AAC”, t. 25, s. 105–129.
1989 *Z badań nad schyłkową fazą grupy tarnobrzeskiej*, (w:) *Grupa...*, s. 241–261.
1992 *Zabytki żelazne w materiałach grupy tarnobrzeskiej*, (w:) *Ziemia polskie we wczesnej epoce żelaza i ich powiązania z innymi terenami*, Rzeszów, s. 111–126.
1993 *Die älteste Drehscheibenkeramik aus Südostpolen – Probleme der Kulturverhältnisse in der jüngeren Hallstatt- und frühen Latenzzeit*, „Bericht der Römisch-Germanischen Kommission”, t. 74, s. 487–502.
1995 *Żelazny akinakes z Rozborza, woj. przemyskie, w kontekście innych znalezisk, tzw. scytyjskich z południowo-wschodniej Polski*, „APolski”, t. 40, s. 107–123.
1996 *Grupa tarnobrzeska nad środkowym Sanem i dolnym Wisłokiem*, Rzeszów.
1996b *Kolczyki typu Kłyżów*, (w:) *Problemy epoki brązu i wczesnej epoki żelaza w Europie Środkowej. Księga jubileuszowa poświęcona Markowi Gedłowi*, Kraków, s. 163–173.
1996c *Naczynie kultury Basarabii z Fredropla, woj. Przemysł*, „MSROA”, t. 17, s. 235–237.
1998 *Z badań nad osadnictwem kultury trzcinieckiej w Polsce południowo-wschodniej*, (w:) *„Trzciniec” – system kulturowy czy interkulturowy proces?*, Poznań, s. 149–160.
2001 *Pysznica, pow. Stalowa Wola, stanowisko I – cmentarzysko ciałopalne z przełomu epok brązu i żelaza*, Rzeszów.
- Demeterová S.
1986 *Počátky gávskej kultury na Východnom Slovensku*, „Slov. Arch.”, t. 34, s. 97–131.
- Durczewski Z.
1939–1946 *Grupa górnośląsko-małopolska kultury łużyckiej w Polsce*, cz. I, Kraków.
- Gedl M.
1960 *Sprawozdanie z drobnych prac archeologicznych prowadzonych na terenie województwa rzeszowskiego w 1955 roku*, „Spr. Arch.”, t. 9, s. 85–90.
1970 *Ze studiów nad genezą i wczesną fazą grupy tarnobrzeskiej*, „APolski”, t. 12, s. 280–318.
1994 *Cmentarzysko z epoki brązu w Bachórze Chodorówce*, Kraków.
1998 *Młodsza epoka brązu we wschodniej części polskich Karpat*, Kraków.
- Godlewski P.
2001 *Cmentarzysko grupy tarnobrzeskiej w Manasterzu, stan. 6*, „MSROA”, t. 22, s. 21–57.
- Grygiel R.
1995 *Sytuacja kulturowa w późnym okresie halsztackim i wczesnym lateńskim w rejonie Brześcia Kujawskiego*, (w:) *Kultura pomorska i kultura grobów kloszowych. Razem czy osobno?*, Warszawa, s. 319–359.
- Kemenczei T.
1982 *Die Gáva-Kultur*, (w:) *Południowa strefa kultury łużyckiej i powiązania tej kultury z południem*, Kraków-Przemysł, s. 275–285.
- Kostek A.
1991 *Cmentarzysko grupy tarnobrzeskiej w Wietlinie III, gm. Laszki, woj. Przemysł*, „MSROA” za lata 1980–1984, s. 5–44.
1996 *Badania wykopaliskowe na cmentarzysku w Paluchach*, „R. Przemyski”, t. 32, z. 1, Archeologia, s. 51–67.
- Kowalska A.
1950 *Kreolska ludowa ceramika Kolumbii*, „WA”, t. 17, Warszawa, s. 77–93.
- Krauss A.
1967 *Cmentarzysko kultury łużyckiej w Chmielowie, pow. Tarnobrzeg*, „MA”, t. 9, s. 127–133.
1977 *Poglądy na kształtowanie się kultury łużyckiej w południowo-wschodniej Polsce*, „MA”, t. 17, s. 5–46.
- Krauss J.
1974 *Materiały z cmentarzyska kultury łużyckiej w Gorzycach, pow. Tarnobrzeg*, „MA”, t. 15, s. 119–150.
- Lewandowski S.
1978 *Cmentarzysko z epoki brązu i wczesnej epoki żelaza w Paluchach, woj. Przemysł*, „Spr. Arch.”, t. 30, s. 129–150.
1979 *Wyniki badań archeologicznych na cmentarzysku grupy tarnobrzeskiej w Paluchach, stan. I, gm. Sieniawa, woj. Przemysł*, „MSROA za lata 1973–1975”, s. 117–128.
- Michalski J.
1992 *Osadnictwo w Małopolsce od II okresu epoki brązu do początków okresu lateńskiego*, Warszawa.
- Miśkiewicz J., Węgrzynowicz T.
1974 *Cmentarzyska kultury łużyckiej z Kosina, pow. Kraśnik, (stanowiska I, II, III)*, „WA”, t. 39, s. 131–204.
- Moskwa K.
1960 *Cmentarzysko ciałopalne kultury łużyckiej w Gorzycach, pow. Tarnobrzeg, Rocznik Województwa Rzeszowskiego*, r. 2, z. 1, Rzeszów, s. 131–186.
1971 *Późnołużyckie cmentarzysko w Trzęsówce pow. Kolbuszowa*, „MSROA za rok 1967”, s. 9–87.
1976 *Kultura łużycka w południowo-wschodniej Polsce*, Rzeszów.
1979 *Cmentarzysko kultury łużyckiej w Zbydniowie, gm. Zaleszany, woj. Tarnobrzeg*, „MSROA za lata 1976–1979”, s. 41–49.
1984 *Badania zwiadowcze na stanowisku nr 4 w Wierzawicach, gm. Leżajsk, woj. Rzeszów*, „MSROA za lata 1976–1979”, s. 41–49.

- Ormian K.
1998 *Cmentarzysko z epoki brązu i wczesnej epoki żelaza w Furmanach, stan. 1, woj. Tarnobrzeg, maszynopis pracy magisterskiej*, UJ, Kraków.
- Ormian K., Brylska M., Guściora K. J.
2001 *Cmentarzysko z epoki brązu i wczesnej epoki żelaza w Furmanach, stan. 1, pow. Tarnobrzeg, woj. podkarpackie, „MSROA”, t. 22, s. 295–312.*
- Poradyło W.
1995 *Materiały z dawnych badań na cmentarzyskach grupy tarnobrzelskiej, przechowywane w muzeach w Przemyśle i Krakowie, „MSROA”, t. 16, s. 23–76.*
- 2001 *Cmentarzysko ludności grupy tarnobrzelskiej w Trójczycach, gm. Orły, pow. Przemyśl, „MSROA”, t. 22, s. 59–105.*
- Przybyła M.
2002 *Stanowisko z epoki brązu i wczesnej epoki żelaza w Lipniku, pow. Przeworsk (badania w latach 1998–2000), maszynopis pracy magisterskiej*, UJ, Kraków.
- Purzyńska M.
1998 *Zausznice gwoździowate między Wisłą a środkowym Dnieprem, maszynopis pracy magisterskiej*, UJ, Kraków.
- Róžańska H.
1961 *Cmentarzysko kultury lużyckiej w Sieniawie–Piganach, pow. Jarosław, „WA”, t. 27, s. 360–392.*
- Szarek-Waszkowska E.
1973 *Cmentarzysko kultury lużyckiej w Obojnie przysiółek Zasosie pow. Tarnobrzeg, „MSROA za lata 1968–1969”, s. 73–88.*
- 1975 *Cmentarzysko kultury lużyckiej w Krzemienicy pow. Mielec, „MSROA za lata 1970–1972”, s. 3–51.*
- Węgrzynowicz T.
1973 *Kultura lużycka na Mazowszu wschodnim i Podlasiu, „Mat. Star. i Wcz.”, t. 2, Warszawa, s. 7–126.*
- Wiklak H.
1963 *Początki kultury lużyckiej w Polsce Środkowej, Acta Archaeologica Lodziensia, t. 12, Łódź.*
- 1972 *Późniejsze stadia rozwojowe środkowopolskiej grupy kultury lużyckiej, „PMMAiE” w Łodzi, t. 19, Łódź, s. 15–172.*
- Zeylandowa M.
1963 *Osada kultury lużyckiej w Turbii, pow. Tarnobrzeg, „MA”, t. 4, Kraków, s. 253–297.*

Marcin S. Przybyła

Bemerkungen über die Keramikchronologie der Tarnobrzeg-Gruppe.

Zusammenfassung

Der vorliegende Beitrag ist ein Versuch, die Keramikchronologie der Tarnobrzeg-Gruppe, in Anlehnung an die Analyse der Koexistenz der Gefäße in den Grabkomplexen, präziser zu machen. Die Frage der Periodisierung und der Chronologie der zu der Tarnobrzeg-Gruppe gehörenden Materialien war bis jetzt in vielen sowohl die allgemeine Problematik der Bronze- und frühen Eisenzeit in Südostpolen als auch die einzelnen Fundstellen betreffenden Beiträgen (J. Chochorowski 1989; S. Czopek 1989, 1996, 2001; M. Gedl 1970, 1994, 1998; S. Lewandowski 1978, 1979; K. Moskwa 1976) aufgenommen. Die hier präsentierten Bemerkungen sind also ein Verifizierungs- und Präzisierungsversuch der früheren Forschungsergebnisse.

Die Quellengrundlage für die Analyse dieser Koexistenz bildet eine Gefäßsammlung, die eine starke morphologische Differenzierung aufweist (vasenförmige Gefäße, profilierte Schüsseln). Sie wurde in 28 Typen geteilt, die als Determinanten der einzelnen Phasen der Keramikentwicklung gelten. (siehe die Zusammenstellung am Ende).

Auf dem Koexistenzschema der Fundformen (Tafel 1) sind drei Inventarhauptgruppen zu unterscheiden, die zugleich drei Phasen in der Keramikchronologie entsprechen.

Unter den zu der Phase I zugerechneten Gefäßen kann man ältere Formen unterscheiden. (Phase IA – Typen 1–3, 29). Manche von ihnen weisen Zusammenhänge mit den Materialien der späten Phase der Trzciniec-Kultur aus dem Umbruch der älteren und mittleren Phase der Bronzezeit auf (Taf. 2:1; 8:1–3). Die jüngere Gruppe (Phase IB) bilden Inventare,

die vasenförmige Gefäße, profilierte Schüsseln und Becher mit dem ausgebildeten oberen Teil (Typ 4–10, 30–35) enthalten. Mit der ganzen Phase sind hier die s-förmigen Töpfe mit dem schmalen Boden verbunden (Typ 31–34).

Charakteristisch für die II Entwicklungsphase der Keramik sind die Schüsseln mit zweikegeligem Bauch und verschiedene Varianten der zweikegeligen Vasen oder Vasen mit zylindrischem Hals. Unter den weniger diagnostischen Formen kann man vor allem Töpfe mit einer sich niedrig befindenden Bauchausgeblasenheit (Typ 36) finden. Aufgrund der einzelnen Koexistenzfälle der Funde von der Phase II mit den für Phasen I und III typischen Formen kann man die Vermutung ziehen, dass es auch im Rahmen dieser Etappe eine weitere chronologische Schichtung der Materialien möglich ist.

Mit der Phase III sind verschiedene Varianten der zweikegeligen Vasen oder der Vasen mit dem sich hoch befindenden vollen Bauch, Gefäße mit den Leisten am Bauchknick und Schüsseln mit dem nach innen eingebogenen Rand (Typen 21–28) verbunden. Es scheint, dass die in der Literatur schon vorgeschlagene chronologische Differenzierung im Rahmen dieser Phase (S. Czopek 1989, s. 249) für möglich gehalten werden soll. Für ihre ältere Etappe (IIIA) sind vor allem die vasenförmigen Gefäße und verschiedene Arten der halbkreisförmigen Schüsseln charakteristisch. In der jüngeren Etappe (IIIB) werden diese Gefäßarten spärlich vertreten (Typen 23, 26, Tafel 9:14, 16–17), vorherrschend sind dagegen hohe eiförmige Töpfe (Typ 43). Die Einteilung der Pha-

se II in zwei Etappen ist auch in der Planigraphie mancher Gräberfelder zu erkennen. (Tafel 11:2).

Die Datierung der einzelnen Phasen der Keramikentwicklung wurde aufgrund der Koexistenz der Gefäße und der Metallfunde sowie auch der stilistischen Parallelen der Keramik zu den Materialien der mit Tarnobrzeg- Kultur benachbarten Kulturen durchgeführt. Diese Datierung stimmt mit manchen früheren Feststellungen überein (z. B. W. Blajer; J. Chochorowski 1989; S. Czopek 1989, 1996, 2001; M. Gedl 1998).

Die Phase IA kann, in Anlehnung an charakteristische Metallfunde, in die Stufen BD und HaA1 datiert werden. Die Phase IB, in der Einflüsse der Gava Kultur sichtbar sind, kann auf die Stufe HaA zurückgeführt werden, und besonders auf ihre jüngere Etappe, und auf die Phase HaB1. Im Rahmen der Phase II kommt es zum Verschwinden der erwähnten Einflüsse, was man mit der Besiedlungskrise, von der die Gava Kultur im Laufe der Phase HaB2 oder im Umbruch der Phasen HaB2 und HaB3 betroffen wurde, verbinden könnte. Die im Material der Phase II betrachteten Anknüpfungen an die Gräberfelder aus dem Gebiet der Sanmündung, wo sich in dieser Zeit die sogenannte San Stilistik (S. Czopek 2001) entwickelt, lassen diese Etappe der Keramikentwicklung in die Stufen HaB2-Hac datieren.

Die Chronologie der Phase III kann aufgrund mancher, für sie spezifischer Metallerzeugnisse (z.B. Nagelohrringe) und der Importe aus dem Gebiet der weit verstandenen skythischen Kultur bestimmt werden. Sie lassen die Phase III mit der Stufe Had und mit den Anfängen der Laténe Zeit verbinden.

Die bisher vorgestellten und die Keramikchronologie betreffenden Forschungsergebnisse beziehen sich auf die südliche Zone der Tarnobrzeg-Gruppe, das heißt auf die im Zuflußgebiet des mittleren San, des mittleren und unteren Wislok lokalisierten Fundstellen. Beachtenswert sind die Unterschiede zwischen dem Material aus diesem Gebiet und aus dem Gebiet der Sanmündung. Sie sind wahrscheinlich auf die unterschiedlichen Einflüsse, unter denen sich diese Gebiete befanden, zurückzuführen. Wenn es um die Gebiete am unteren San geht, konnte es sich um die Einflüsse der Lausitzer Kultur handeln, wobei es im Falle der am mittleren Lauf des Flusses gelegenen Gebiete eher um die mit den Hinterkarpaten verbundenen Einflüsse geht. Deutliche Vereinheitlichung ist auf dem Gebiet der Tarnobrzeg- Gruppe erst in der Phase III zu registrieren und ist wahrscheinlich mit den in dieser Zeit deutlich werdenden skythischen Einflüssen zu erklären.

Марцин С. Пжибыла

Замечания о хронологии керамики тарнобжегской группы

Резюме

Настоящая работа является попыткой уточнения хронологии керамики тарнобжегской группы, принятой на основании анализа сосуществования сосудов в погребальных комплексах. Проблема периодизации и хронологии материалов тарнобжегской группы до настоящего времени поднималась в ряде работ, относящихся как в целом к проблематике эпохи бронзы и ранней эпохи железа в юго-восточной Польше, так и касающихся отдельных памятников (J. Chochorowski 1989; S. Czopek 1989, 1996, 2001; M. Gedl 1970, 1994, 1998; S. Lewandowski 1978, 1979; K. Moskwa 1976). Представленные здесь взгляды являются попыткой верификации и уточнения предшествующих определений.

Источником для корреляционного анализа является коллекция сосудов, характеризующихся морфологическим разнообразием (вазообразные сосуды, профилированные миски). Они подразделены на 28 типов, которые приняты в качестве показателей для отдельных фаз развития керамики (смотри свод в конце статьи).

На схеме сосуществования форм находок (табл. 1) различаются три основные группы инвентаря, отвечающие трем фазам в хронологии керамики.

Среди сосудов, причисленных к фазе I, можно выделить ранние формы (фаза IA – типы 1–3,29). Часть их проявляет связь с материалами поздней фазы тжичинецкой культуры рубежа раннего и среднего периода эпохи бронзы (табл. 2:1–4; 8:1–3). Позднюю группу (фаза IB) составляет инвентарь, содержащий вазообразные сосуды, профилированные миски и кружки с выделенной верхней частью (типы 4–10, 30–35). Относящимися ко всей фазе I признаны эсвидные горшки с узким дном (типы 31–34).

К типам, характерным для II фазы развития керамики, относятся миски с биконическим туловом и различные варианты ваз, биконических или с цилиндрической шейкой, зато среди менее показательных форм следует отметить, прежде всего, горшки с низко опущенной максимальной выпуклостью тулова (тип 36). На основании единичных случаев сосуществования находок фазы II с формами, характерными для фаз I и III, можно предположить, что в пределах этого этапа также возможно дальнейшее хронологическое расслоение материалов.

С фазой III связаны различные варианты ваз, биконических или с высоко расположенным выпуклым туловом, сосуды с валиками на ребре и миски с венчиком, загнутым во внутрь (типы 21–28). Представляется ве-

роятной, предлагаемая ранее в литературе (S. Czopek 1989, s. 249), хронологическая дифференциация в пределах этой фазы. Ее ранний этап (IIIA) характеризуется наличием, главным образом, вазообразных сосудов и разного рода полушарых мисок. В позднем этапе (IIIB) эти категории сосудов немногочисленны (типы 23, 26, табл. 9:14, 16–17), зато доминирующей формой являются яйцевидные горшки (тип 43). Деление фазы II на два этапа прослеживается также в планиграфии некоторых могильников (табл. 11:2).

Датирование отдельных фаз развития керамики предпринято на основании сосуществования сосудов с металлическими находками, а также сравнения стилистики керамики с материалами культур, соседствующих с тарнобжегской группой. Оно согласовывается с некоторыми предшествующими выводами (например: W. Blajer 1989; J. Chochorowski 1989; S. Czopek 1989, 1996, 2001; M. Gedl 1998).

Фаза IA датируется – на основании выступления характерных металлических находок – периодом BD и NaA1. Фаза IB, в которой заметны влияния со стороны культуры Гава, отнесена к периоду NaA, особенно к его позднему этапу, а также к фазе NaB1. В фазе II упомянутые явления исчезают, что может быть связано с поселенческим кризисом, который коснулся культуры Гава в течение фазы NaB2 или на рубеже NaB2/NaB3. Отмеченная в материалах фазы II связь с могильниками

в районе впадения Сана в Вислу, где в этот период развивается т.з. надсанская стилистика (S. Czopek 2001), позволяет датировать данный этап развития керамики периодом NaB2-NaC. Хронология фазы III может быть определена на основании некоторых специфических для нее металлических изделий (например: гвоздевидные серьги), а также импорта с территории скифской культуры в широком смысле. Они позволяют отнести фазу III к периоду NaD и началу латенского периода.

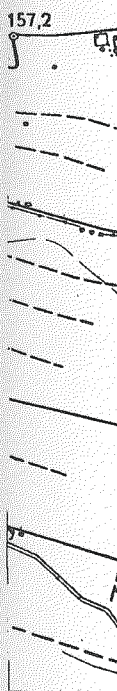
Существующие представления о хронологии керамики относятся к южной зоне тарнобжегской группы, т.е. к памятникам, расположенным в бассейне Сана, а также среднего и нижнего Вислока. Здесь необходимо обратить внимание на существенное различие между материалами с этой территории и происходящими из района впадения Сана в Вислу. Представляется, что оно может возникать прежде всего из факта, что обе зоны подвергались культурным влияниям, протекающим в различных направлениях. В виду территории, находящейся в районе нижнего Сана, здесь, в первую очередь, могли иметь место влияния со стороны лужицкой культуры, зато бассейн среднего течения этой реки скорее связан с закарпатским ареалом. Выразительная однородность на всей территории, занятой тарнобжегской группой, заметна только в фазе III (табл. 12:4), что связано с отмеченными в этот период скифскими влияниями.

Rzeszowski

Sylwest

1.1. HIST

Stano
roku prze
powierzchni
nego Zdję
rze 24). S



Ryc. 1. Kli
Abb.1. Kli
Рис.1. Кли